

"U IME NARODA!"

Marin Srakić

Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1959-1960.

Dana 5. listopada 1959. godine uhićena je i zatvorena skupina profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu. Na čelu skupine bio je Ćiril Kos, duhovnik sjemeništa. Prošlo je otada 35 godina, neki su od osuđenih umrli, a uspomenu na te događaje čuvaju ne samo dokumenti, nego i oni koji su nevino osuđeni, članovi bogoslovije i Đakovačko-srijemskog prezbiterija. Ovdje želimo izvući iz zaborava te događaje i po mogućnosti osvijetliti postupke pojedinaca ili skupina, pretražujući po uspomenu i dokumentima. Izuzetno bogat i zanimljiv izvor informacija o događajima i unutarnjim doživljavanjima pružaju pisma Ćirila Kosa, duhovnika, upućena biskupu Stjepanu Bäuerleinu i svećenicima. Pismu i svima koji su nevini podnijeli težinu zatvora i optužbe posvećujemo ove stranice.

Ovaj rad ima tri dijela: uhićenje i borba za opstanak sjemeništa, duhovnikova pisma iz zatvora, te optužnica, glavna rasprava i presuda. Da prikaz bude potpun, neke dokumente objelodanjemo u cijelosti.

I. PROGON SE NASTAVLJA

1. Sjemeništa na udaru

U ratnom i poratnom vihoru komunističkih čistki stradali su mnogi svećenici i klerici, redovnici i redovnice. Oko 380 svećenika i redovnika je poginulo, više stotina osuđeno na vremenske kazne, možemo mirne duše reći ni za što.¹ Konfiscirana su i nacionalizirana crkvena dobra, mnoge škole, bolnice, dječji i starački domovi. Od toga nisu bila izuzeta i sjemeništa, kako bogoslovna tako i dječjačka. Neke su zgrade oduzete, neke su zauzete, odmah 1945. u Sarajevu, Travniku, Splitu, Zagrebu (Šalata domično), a nekim je sjemeništima, nakon političkih procesa protiv glavnara, profesora i klerika privremeno zabranjeno djelovanje.²

¹ V. Kožul, S. KOŽUL, *Spomenici žrtvama ljubavi zagrebačke nadbiskupije. U prigodi proslave 1000. obljetnice postojanja zagrebačke nadbiskupije*. Izdaje Nadbiskupski Duhovni Stol u suradnji s "Koncilom", Zagreb 1992, passim, naročito str. 244- 259.

² V. Komisija za denacionalizaciju, *Izješća o denacionalizaciji*: "Rimokatolička crkva je podnijela 186 prijava za građevinsko zemljište, ukupne površine 1,620,900 m², 164 prijava za poljoprivredno zemljište, ukupne površine 264,434,465 m², 164 prijave za šume, ukupne površine 17,121,204 m², 35 prijava za nespecijalizirano zemljište, ukupne površine 2,388 m², tj. sveukupna površina prijavljenog zemljišta iznosi 283,138,957 m²".

Prvi takav proces pokrenut je 1951. godine u Zagrebu na kojemu je šesnaest poglavara i bogoslova Nadbiskupskog bogoslovnog sjemeništa osuđeno na vremenske kazne od jedne do trinaest godina. Sjemenište ipak nije zatvoreno.³

U svibnju 1955. godine Okružni je sud u Rijeci osudio petoricu bogoslova (Josipa Kapša, Vladimira Pezelja, Miju Likovića, Irenka Galla i Livia Laganiša) na kazne zatvora a Visoku teološku školu za zakašnjela zvanja zatvorila "na pet godina i gimnaziju sjemeništa na tri godine".⁴

Zatim je u kolovozu 1956. godine došlo na red Centralno bogoslovno sjemenište u Splitu. Nakon osude dvojice svećenika (dr. Ante Pilepića i Branka Ostojića) i dvojice bogoslova (Petra Maslaća i Veselka Luetića) "zbog propagande fašističkih i neprijateljskih ideja, zbog propagande protivdržavnog i društvenog uređenja pokušaja razbijanja bratstva i jedinstva i zloupotrebe vjere u političke svrhe /.../, Veliko Vijeće okružnog suda u Splitu izreklo je zatvaranje Visoke teološke škole u Splitu s pripadajućim centralnim sjemeništem u trajanju od osam godina. Isto tako odredilo je zatvaranje Biskupske klasične gimnazije u Splitu s pripadajućim biskupskim i dječaćkijm sjemeništem i franjevačkim sjemeništem za vrijeme od pet godina".⁵

Činilo se da će Bogoslovno sjemenište u Đakovu zajedno sa svojim poglavarima i bogoslovima biti pošteđeno, jer se politička situacija donekle smirila: prestalo je poratno "vrijeme revolveraša", "obaveza" i nepodnošljivih poreza. Narod se oporavljao od posljedica kolektivizacije i "seljačkih radnih zadruga". Prestao je fizički napad na biskupe i svećenike iz pedesetih godina. Po novinama je bilo sve manje članaka protiv biskupa, a u zatvorima se smanjivao broj svećenika. Popustio je pritisak na svećenike da se učlane u Staleško društvo svećenika (CMD). Neki su mislili da će Bogoslovno sjemenište u Đakovu i njegove poglavare poštediti zbog imena biskupa Josipa Jurja Strossmayera, narodnog mecene ili zbog tada još živućega biskupa Antuna Akšamovića, kojega su, istina, komunističke vlasti neposredno nakon rata, zajedno s nadbiskupom Alojzijem Stepincem, proglasile ratnim zločincem,⁶ a potom, petnaest godina

3 Usp. S.KOŽUL, Nav. dj., str. 483 sl.

4 M.P., *Neprijatelj u sjemeništu*. Zašto je zatvorena riječka Viša teološka škola, u Vjesniku, petak 27. svibnja 1955; Usp. Z.RADOŠ, Zloupotreba vjerskih sloboda, u Borba, petak, 27. svibnja 1955.

5 *Kažnjen neprijateljski rad Pilepića, Ostojića i dvojice bogoslova*, u Vjesnik, četvrtak, dne 2. kolovoza 1956. str. 4.

6 Usp. POKRAJINSKA KOMISIJA ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH POMAĞAČA U VOJVODINI, *Zločini okupatora u Sremu 1941- 1944*, Novi Sad 1946, na str. /331/ pod naslovom "Spisak istaknutih ratnih zločinaca iz grupe masovnih zločina "Početak okupacije, stvaranje N.D.H. i prvi meseci državnopravnog režima" iza imena nadb. Alojzija Stepinca slijedi "Akšamović dr. Antun, biskup đakovački".

nakon toga - dvadeset dana prije smrti - odlikovale Zlatnim Ordenom i Diplomom Bratstva i Jedinstva.⁷ Prolazilo je vrijeme masovnih procesa i zatvaranja svećenika, iako je u to vrijeme zatvorena jedna skupina svećenika i laika.⁸ Novine, kao što su "Đakovački list", "Vinkovačke novosti", "Narodni vojnik", "Narodna Armija", "Za pobjedu" i dr., prestale su objelodanjivati izjave bogoslova o mračnjačkom životu u sjemeništu, o njihovoj odluci da u budućnosti krenu novim putem, iako je još uvijek bilo pritiska na klerike u vojsci, koji često prepušteni samima sebi nisu uvijek znali kako izbjeći zamke vojnih starješina i naprijeti se onima koji su im obećavali radno mjesto u društvu.

Međutim, bio je to samo privid. Spremao se još jedan proces. Sekretarijat za stražnjih poslova (SUP), nekadašnja UDB-a, i dalje je preko svojih povjerenika bilježio riječi i pratio postupke sjemenišnih poglavara i bogoslova. Osnovni izvori informacija bili su klerici koji su napuštali sjemenište i tražili mogućnost nastavka školovanja, odnosno zaposlenja. Jedan svećenik, biskupnik đakovačke i srijemske biskupije pisao je 18. ožujka 1959. biskupu Štepanu Bäuerleinu, da je iz pouzdanih izvora čuo da je SUP pozvao pregovog bivšeg bogoslova, koji: "1) Da je potpisao neku izjavu - kakvu ne znam. 2. Da je bio mnogo ispitivan o sjemeništu i napose o preč. gg. Prepuniću, Kopicu i Kosu. 3. Da su preč. gg. Prepunić, Kopic i Kos - a osobito g. Prepunić, u opasnosti, jer se radi o tom, da bi ih se optužilo radi šovinizma, koji šire u Sjemeništu... 4. Da bi protiv njih imali svjedočiti... i ostali, koji su ošli iz Sjemeništa. 5. Da organi imaju prilično pouzdanog materijala i izjava gore spomenutih. 6. Da su mu rekli, da će gore spomenuti(!) suditi - no da Sjemenište za sada još ne bi zatvorili..."⁹

Nekoliko mjeseci prije uhićenja SUP je udvostručio pozornost i pratio kretanje, ponajviše duhovnika Ćirila Kosa, koji je preko ljeta zamjenjivao biskupnike i držao prigodne propovijedi. U istrazi su se spominjale neke propovijedi a pet ih je inkriminirano kao "neprijateljski usmjerene": u Brevu Selu prigodom blagoslova crkve, u Osijeku 1 prigodom krizme, u Armašu, na Veliku Gospu, u Osijeku 3 za vrijeme zamjene u mjesecu rujnu i u Osijeku 2 na blagdan sv. Mihaela. U optužnicu je stigao samo Armaš i Osijek 3. Za praćenje tih svećenika bili su zaduženi neki novinari

⁷ Nsp. A. AKŠAMOVIĆ (*Posljednje*) *Pismo Mons. Rudolfu Švereru*, od 18. rujna 1959. U pismu biskup izvještava svog nekadašnjeg tajnika o "svečanosti" predaje ordena, u *Dijecezanski arhiv u Đakovu*, fond Stolni kaptol đakovački.

⁸ Jedan ugledan sveučilišni profesor i politički djelatnik s Politološkog fakulteta u Zagrebu, u razgovoru o slučaju poglavara i bogoslova đakovačkog sjemeništa, rekao je da mu se sve to čini nevjerojatnim, jer su šezdesetih godina jugoslavenske vlasti, zbog pritiska Zapada, prestale pokretati takve procese protiv Crkve.

⁹ Vidi: S.BÄUERLEIN, *Ostaviština biskupa Stjepana Bäuerleina*, fascikl "Proces".

i žene, "pobožne osobe", koje su u propovijedima vidjele politiku.¹⁰ U samom Bogoslovnom sjemeništu u Đakovu bogoslovi su bili svjesni da državne vlasti bilježe što se u bogosloviji govori i pjeva, napose nakon procesa protiv svećenika i bogoslova u Zagrebu, Rijeci i Splitu.

2. Dan "D"

Povratak bogoslova u sjemenište 1959. godine bio je u prvu subotu, 3. listopada. Ponovno su odjeknuli u pjesmi i smijehu suncem obasjani i uvijek svijetli hodnici đakovačkog sjemeništa. Sutradan svečani dan: prva nedjelja listopada, u Đakovu "Dedicatio Ecclesiae Cathedralis". U "Duktorskom teferu" tj. "Dnevniku" stoji: "Godišnjica posvete katedrale. Ustajanje u 5,30 h. U kapelici sv. Misa za dobročinitelje. Poslije mise je Preuzv. g. Biskup imao zaziv Duha Svetoga... Poslije podne Vespere u 16 h, a u 17 h imao je Preuzvišeni Rektor konferenciju u auli".¹¹

Ponedjeljak, 5. listopada započeo je po običaju, kao što stoji zabilježeno: "Ustajanje u 5,30..."¹² Taj dan je prema tradiciji trebao biti dan predviđen za uređenje prostorija i nabavku potrebnih stvari u gradu. Pod jutarnjim razmatranjem u grobnoj tišini sjemenišnih hodnika čuli su se koraci i komešanje. Nekoliko minuta prije početka jutarnje sv. Mise (oko 6,30 sati) ušao je u kapelicu duhovnik vlč. Ćiril Kos i rekao: "Gospodo, u sjemenište su došli organi unutrašnjih poslova da obave pretres. Molim Vas da sačuvate mir". Bogoslovi su morali sići u veliku blagovaonicu iz koje nisu smjeli izlaziti do kraja pretresa, tj. do 22,00 sata. Sjemenišnu je zgradu opkolilo i zaposjelo pedesetak milicajaca i policajaca. Saznali smo da su odvedeni neki poglavari i bogoslovi.

Tako je započeo jedan od najcrnijih i najdužih dana u povijesti Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu, crnji od onih kad je potres drmao temelje njegove zgrade ili požar pustošio njegove zidove, crnji od dana neimaštine i gladi, oskudice u jelu, vodi, grijanju. Započelo je doba strahovanja za opstanak samog sjemeništa. Sjemenišni kroničar lapidarno je napisao o tom danu: "5.X. Ustajanje u 5,30 h. Iza razmatranja u 6,30 počeo je pretres sjemeništa od strane SUP-a Osijeka. Odmah su odvedeni: Preč. g. Marijan

¹⁰ Usp. *Pismo Ćirila Kosa, dubovnika*, od 16.1. 1960, str. 21 i 26. Pismo je upravljeno biskupu S.Bäuerleinu iz Okružnog zatvora u Osijeku, na 105 stranica toaletnog papira. To je pismo izuzetno vrijedno zbog mnogih pojedinosti iz razdoblja istrage. O papiru duhovnik piše svom biskupu: "Jasno je i to, da ne ćete zamjeriti, što je pisan na ovom papiru, jer jedino taj imam, a i zgodan je po formatu itd. Uostalom sv. Pavao kaže, da ovisi o lončaru, kakav će oblik dati glini. On može od iste sirove gline napraviti i stanovitu posudu, a i vazu za cvijeće. Tako je i s ovim papirom. Kad na njemu pišem svojem Biskupu ili prijateljima, onda on postaje "minister papir", koji dolikuje osobi, kojoj pišem. Konačno, znate, da ovaj list ne pišem u svojoj sobi u sjemeništu, sobe br. 58, nego iz sobe br. 23. u Osijeku..." str. 51. Vidi: S.BÄUERLEIN, *Ostavština biskupa Stjepana Bäuerleina*, fascikl "Proces".

¹¹ /M. SRAKIĆ/, *Duktorski tefer 1959/60*, dne 4.X.

¹² *Ondje*, dne 5.X.

profesor, ¹³ vlč. Ćiril Kos, duhovnik ¹⁴ i vlč. Ivan Kopačić, prof. i profesorica sa trojicom bogoslova: Ivicom Mršo VI. teč., ¹⁶ Perom Šokčevićem VII. teč. i Stjepanom Sršanom II. teč. ¹⁸

U vrijeme pretresa bogoslovi su se nalazili u sjem. blagovaonici, dok su neki bili svjedoci kod pretresa. Naveče je bio, ipak, svečani blagoslov, kojemu je bio vlč. Stjepan Džalto. Nakon zaključka zapisnika - a to je bilo u 12.15 sati - rekli smo na spavanje". ¹⁹

Pretres je trajao do kasno u noć, jer su istražitelji htjeli pretražiti svaku sobu u svaki stan, sve zajedničke prostorije, prelistati svaku knjigu i zaviriti u svaku bilježnicu, uključujući i one u sjemenišnoj knjižnici, koja je u to vrijeme imala oko 30.000 svezaka knjiga i časopisa. Državni organi, uvjereni da će nekoga toga pronaći, udarali su i po zidovima tražeći skrivenu radiostanicu, ali bez uspjeha. Kako je to bilo tragikomično, pokazuje i slučaj s pištoljem M-G kojega je profesor (dječjom igračkom, s dodatkom za gađanje muha), zbog čega su istražni organi digli veliku poviku, koji je u prvi mah oduzet (ali kasnije vraćen), o čemu je dotični profesor u Zapisnik izjavio: "Pištolj je posve bezopasna dječja igračka koja je svakome dozvoljena, a ja se njom nikad nisam na javnim mjestima služio". ²⁰ Među sumnjivim knjigama i časopisima našli su se i oduzeti su "Apokalipsa i otkrivenje sv. Ivana apostola", "Povijest crkve", "Katoličke misije", "Dvije knjige u vidu skripata pod naslovom SV. KRIST, tiskane u Zagrebu 1958. godine, "Roman (!) u nastavcima u tri dijela (ispripravak) - Knjiga u nastavcima "Moj misal" (sic!), "Moj časoslov".

¹³ Ivan Kopačić, dr. Marinko (1911-1975), kapelan u Nijemcima, upravitelj župe u Gunji, Trnavi, profesor u Osijeku. U Bogoslovnom sjemeništu generalni prefekt bogoslova, profesor povijesti hrvatske književnosti i filozofije u Liceju te filozofije na Visokoj bogoslovnoj školi. Svim bogoslovima ostao je u uspomeni kao profinjena, plemenita osoba.

¹⁴ Stjepan Džalto, sadašnji biskup đakovački i srijemski, bio je tada duhovnik sjemeništa i profesor liturgike na VBS-i te ascetike i liturgike u Liceju bio je u to vrijeme glavna osoba u zboru bogoslova i profesora. Uporan, otvoren, radin, brzo je stekao povjerenje bogoslova. Preveo je na hrvatski i bogoslove nekoliko djela s francuskog i latinskog, bio je stvarni glavni urednik "Vjesnika đakovačke i srijemske biskupije". Bio je omiljeni propovjednik. Bogoslovi su rado slušali njegova sadržajem bogata "punkta" (večernju pripravu za jutarnje misle) i razmatranja, odnosno konferencije. Svoje nastupe je većinom bilježio, ali se o pravom "duhovničkom bogatstvu", ali i izuzetno vrelu "sucima istražiteljima" nikada nije optužio.

¹⁵ Ivan Kopačić (1926-1982), nakon ređenja kapelan u Bošnjacima, te upravitelj župe u Nijemcima i Rajevu Selu, a u sjemeništu je obnašao službu prefekta studija i prefekta nastave za mlade, tj. Liceja, zatim arhivara i knjižničara i generalnog prefekta bogoslova. Bio je profesor vjeronauka, zemljopisa, povijesti, matematike u Liceju.

¹⁶ Stjepan Džalto, bogoslov vrhbosanske nadbiskupije, student 4. godine studija, sada svećenik i nadbiskupije.

¹⁷ Stjepan Džalto, bogoslov Đakovačke i Srijemske biskupije, student četvrtne godine, sada svećenik iste biskupije.

¹⁸ Stjepan Sršan je brzo pušten.

¹⁹ Dne 5. X.

²⁰ Zapisnik sastavljen dana 5. X. 1959. godine u prostorijama privatnog stana i radne sobe Stjepana Benkovića, u S.BÄUERLEIN, *Ostavština biskupa...*, fascikli "Proces".

Dakako, oduzeta su sva djela Mile Budaka i mnoga izdanja iz vremena NDH... Našao se među njima i "Jedan tovarni list broj 164. željezničke stanice Vukovar, na ime Kopic Ivana, profesora VBŠ Đakovo, pošiljaoc Bešlić Mato, Sotin, od 12.II. 1958. godine".²¹

Kasnije su uhićena još četiri svećenika bivša bogoslova u đakovačkom sjemeništu: Gašo Hrvoje, student pete godine na Visokoj bogoslovnoj školi, svećenik Vrhbosanske nadbiskupije, u to vrijeme duhovni pomoćnik u Travniku. On je pritvoren 6. listopada 1959. u Travniku i doveden u Okružni zatvor u Osijek; Bajić Anto, svećenik Vrhbosanske nadbiskupije, župnik u Jelaškama, nekadašnji student na Visokoj bogoslovnoj školi u Đakovu. Uhićen je već bio i nalazio se u istražnom zatvoru u Sarajevu Petrović Zvonko, svećenik Vrhbosanske nadbiskupije, kapelan u Kaknju, nekadašnji student na Visokoj bogoslovnoj školi u Đakovu, uhićen 9. rujna 1959. godine i priveden u istražni zatvor u Sarajevu, a kasnije premješten u Okružni zatvor u Osijek;²² Radielović Boško, svećenik Đakovačke i Srijemske biskupije, kapelan u Zemunu, pritvoren je 19. prosinca 1959. U sjemeništu je svima bila dobro poznata njegova "ekumenska" otvorenost prema nesjedinjenoj braći, pa je njegovo uhićenje samo potvrdilo da je u pitanju montirani proces.²³

Slijedili su dani napetosti i iščekivanja. Dva dana nakon pretresa umro je biskup dr. Antun Akšamović. Povremeno su dolazili istražitelji i ponovno pretraživali knjige uhićenih profesora, napose duhovnika. Deset dana nakon uhićenja pozvana je prva skupina bogoslova na saslušanje. Bogoslovi su sami organizirali zajednički život, a razmatranja i punkta držao je jedino tadašnji rektor sjemeništa i biskup đakovački mons. Stjepan Bäuerlein. Kroničar piše: "Naših poglavara još nema. I Preuzvišeni je od nedjelje odsutan (10.X - 18.X.), te duktor zamjenjuje i njega i prefekta (15.X:)... Prefekta i vlč. duhovnika još nema...".²⁴ Bili su svi svjesni da državni organi budno prate što se događa u sjemeništu, s kim se bogoslovi i poglavari dopisuju i kakva

21 Usp. Spisak oduzetih knjiga, časopisa i novina prilikom pretresa knjižnice Visoke bogoslovne škole u Đakovu, od 5.X. 1959. S.BÄUERLEIN, *Ostavština..., fascikl "proces"*. Oduzeti materijal naveden je na šest stranica sa 69 brojeva.

22 Vidi: Ć.KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "Okružni sud Osijek"

23 Još 14. studenoga 1959. godine Boško Radielović je pisao iz Zemuna biskupu Bäuerleinu: "Čim sam čuo potresnu vijest o našem dragom sjemeništu razumio sam i Vaš teški položaj i očinsku brigu za ono što Vi smatrate zjenicom svojega oka. Pomišljao sam što bih ja mogao učiniti i kako bih Vam mogao olakšati - ali eto, nažalost, ne mogu nikako drugačije nego samo sklopljenim rukama i iskrenim suosjećanjem. Kako bih rado pošao da zamjenim moga dragoga duhovnika, kako bih rado mjesto njega sjeo na optuženičku klupu, da mu tako barem donekle zahvalim za ono što je učinio nama. Ali nažalost, to je nemoguće... Isto bih tako zamijenio i sve ostale koji se tamo nalaze", vidi: S.BÄUERLEIN, *Ostavština..., fascikl "Proces"*. - Vlč. Boško nije sjeo na optuženičku klupu mjesto svoga duhovnika nego zajedno s njim i s drugim optuženima.

24 /M.SRAKIĆ/, *Duktorski tefter*, dne 18.X.

...ima primaju.²⁵ Neki su počeli napuštati sjemenište, mlađi od straha što će se događati, a drugi zato što su svoju ulogu u sjemeništu odigrali. Uz jedno pismo stoji napisano: "Danas nas je napustio kolega /.../, bogoslov đak. Srećo mu!! Šretan mu put!! Bilo mu sreće, da nas još netko napusti!"²⁶ Do kraja je otišlo samo pet bogoslova...

3. *Sjemenište treba sačuvati i poglavare osloboditi*

Neki prezbiterij đakovački i srijemski bio je užasnut događajima u sjemenišnom sjemeništu i oko njega i duboko zabrinut za ugledne i štovane profesore, mlade svećenike i bogoslove koji su pritvoreni i optuženi. Pitalo je što učiniti u toj teškoj situaciji. Jedni su smatrali da treba intervenirati kod državnih vlasti, drugi da ni u tom tragičnom času ne treba pokleknuti pred vlastima kojima nije stalo ni do istine ni do ljudskih prava, a kamoli do Crkve. Sinovi Staleškog društva svećenika (CMD) su nudili svoje usluge kod državnih vlasti, ali većina svećenika bila je protiv toga, jer to bi značilo priznati Udruženje i povjeriti mu zadaću koja mu nipošto ne pripada.²⁷

U skrbi za sjemenište *Stolni Kaptol đakovački i srijemski* uporno je nastojao od biskupa Bäuerleina da intervenira i u tom mu je smislu uputio pismenu molbu:

STOLNI KAPTOL DJAKOVO,

Djakovo, 4.XI.1959.

Broj: 29-1959.

Preuzvišeni gospodine biskupe!

Na sjednici Stolnoga kaptola održanoj dne 4.XI. o.g. došla je do izražaja naša zabrinutost za sudbinu sjemeništa, komu povodom procesa protiv nekih poglavara i klerika prijeto ozbiljna pogibao da bude zatvoreno. Do nas dolazi i naša zabrinutost biskupijskog svećenstva i roditelja, čiji se sinovi nalaze u sjemeništu. Prema našim informacijama postoji vjerojatnost, da bi se ta zabrinutost za sjemenište mogla otkloniti, ako bi Vaša Preuzvišenost osobno intervenirala kod Vjerske komisije u Zagrebu. Ove smo informacije primili predsjednika N.O. kotara Osijek g. Mate Bunjevca, koji je dao izjavu da najdaljnji izvidni postupak protiv sjemeništa biti obustavljen, ako bi Vaša Preuzvišenost taj čin učinila.

²⁵ Pismo je poslao prijedlog pošti Đakovo a istražni sudac Okružnog suda u Osijeku Živadin Čurpešić izdao naredbu dne 5. listopada, "da zadrži i ovom sudu uz potvrdu prijema preda pisma, brzojave i druge pošiljke koje su poslana okr. Kos Čirilu..." i navode se imena deseterice uhićenih i dvadesetšestorice poglavara, profesora, časnih sestara i bogoslova, u: Č.KOS, *Osobni arhiv*, fadickl "Okružni sud u Osijeku".

²⁶ M. SRAKIĆ/, *Duktorski tešter*, dne 15.XI.

²⁷ Svećeničkom udruženju duhovnik piše iz zatvora: "Što se tiče Udruženja, stao sam na stranu biskupa, da je to neposlušnost biskupu i da oni nisu kompetentni rješavati pitanja općeg interesa", u Pismo od 16.1.1960. Vidi: S. BÄUERLEIN, *Ostavština...*, fascickl "Proces".

Molimo Vašu Preuzvišenost, da bi o tom ozbiljno razmislili i na taj se korak odlučili, kako je to Vama preko Msgr R. Šverera i preko Dr R. Schütza preporučio također i beogradski nadbiskup Msgr Dr J. Ujčić.

Ovu svoju predstavku iznosimo kao izraz svoje velike zabrinutosti za dobro sjemeništa, kao i da otklonimo eventualne prigovore više crkvene vlasti i biskupije, da Stolni Kaptol nije u ovoj važnoj stvari ništa poduzeo. U sinovskoj odanosti

Dr. Ivan Rogić,
Rudolf Šverer,
Ilija Anaković

Josip Sokol, v. prepošt,
Msgr Ivan Sečkar,
Dr. Zvonimir Marković²⁸

Istoga dana molbu istog sadržaja upravio je biskupu i *Profesorski zbor Visoke bogoslovne škole i Sjemeništa u Đakovu*:

"PROFESORSKI ZBOR V.B.Š. I SJEMENIŠTA
ĐAKOVO,

4.XI.1959.

Preuzvišeni gospodine biskupe! Potpisani profesori V.B.Š. i Sjemeništa suočeni s jedne strane s mogućnošću, da naše sjemenište bude od strane državnih vlasti zatvoreno, a s druge strane vrlo zabrinuti radi teških posljedica i velike duhovne štete, koja bi otud nastala i za kler i za svećeničke kandidate i za naše vjernike, mole Vašu Preuzvišenost, da dobro razmisli i prihvati sugestiju, koja je stigla sa strane državne vlasti, kojom bi se moglo spriječiti zatvaranje sjemeništa, a to je, da vaša Preuzvišenost osobno posjeti Vjersku komisiju u Zagrebu i tamo kao biskup i rektor sjemeništa poduzme, što je moguće, da nam se sjemenište očuva a i cijeli proces i kazne protiv zatvorenih poglavara i profesora vlč. Kosa i Kopačića te drugih bogoslova barem koliko toliko ublaže. U sinovskoj odanosti

Dr Zvonimir Marković,
Dr Ivan Rogić,
Rudolf Šverer,
Dr Silvestar Kiš,
Dr Jakov Benković,
Dr R. Schütz³⁰

Msgr Ivan Sečkar,
Dr Ilija Živković,
Dr Marinko Prepunić²⁹,
Vilim Hiršnhauzer

²⁸ Vidi: S.BÄUERLEIN, *Ostavština...*, fascikl "Proces".

²⁹ Prof. dr. Marinko Prepunić nakon nekoliko dana bio je zbog psihičke iscrpljenosti pušten iz istražnog zatvora te mu je dana mogućnost da se brani sa slobode.

³⁰ *Ondje*. Iz tog dopisa saznajemo, da su državne vlasti sugerirale da biskup nešto poduzme za sjemenište i za uhićene. Prema tome, nije bila riječ o krivici nego o tome da se slomi đakovački biskup, a preko njega i drugi biskupi.

Međutim, biskup Stjepan Bäuerlein nije smatrao da svoje sjemenište i uhićene poglavare u tom času smije na taj način braniti, štoviše, nije htio primiti u audijenciju ni članove Vjerske komisije koji su, četiri dana nakon uhićenja profesora i bogoslova, u Đakovu prisustvovali sprovodu biskupa Antuna Akšamovića.³¹ To je duhovniku Ćirilu prigovorio i sudac istražitelj.³² Biskup se povjerio pojedinim bogoslovima i govorio: "Ovo nije proces protiv sjemeništa i uhićenih nego protiv biskupa". Teško je bilo shvatiti biskupov stav i postupak u času kad je sjemenište bilo pred zatvaranjem, a poglavari pred mogućnošću teške kazne zatvora.³³ On, ne samo da nije htio intervenirati kod državnih vlasti, nego ni tražiti dopuštenje od sudskih vlasti da posjeti zatvorene svećenike i bogoslove, iako su oni to očekivali, kao što kaže duhovnik: "Dođite jednom i Vi ovamo, prije nego odemo dalje. Vjerujem, da će to svima osuđenima biti jako drago, da će Vam uprava zatvora taj razgovor omogućiti - bilo pojedinačno, bilo zajednički -. Istina, mi svaki dan osjećamo toplinu Vaše posredne i teške brige za nas, ali ne sumnjam, da i "Entaus" ima svoje posebno značenje".³⁴

Biskup je 9. studenog, u 16,00 sati, pozvao sve kanonike na sjednicu, na kojoj ih je obavijestio da podnosi molbu Svetoj Stolici da ga razriješi službe apostolskog administratora biskupije. On je doista i tu zahvalu i napisao, a u prijevodu (s latinskoga) ona glasi:

Đakovo, dne 9. studenoga 1959.

Sveti Oče,

Stolni Kaptol i dio svećenstva što boravi u biskupskom gradu traže od mene da poduzmem neke korake pred državnim vlastima u vezi s istragom i sudskim procesom protiv nekih profesora i klerika našeg sjemeništa pred Narodnim sudom. Budući da se tu radi o dvojici mojih odličnih svećenika i o dvojini vrlo dobrim klericima, a povrh toga, kako mi je Njegova Uzoritost kardinal naš Al. Stepinac javio, da takve korake prema civilnoj vlasti nipošto ne treba činiti, jer bi to značilo i prije presude Narodnoga suda moralno osuditi spomenute svećenike i klerike i s civilnim vlastima ući u vrlo

31 Kanonik Ilija Anaković poslao je biskupu pismenu poruku: "Iza 8,30 je nazvao Ordinarijat kanonik Vjerske komisije Fried i molio, da li Vas može posjetiti prije funkcija... Dobro je, da ovo odmah znate. Možda će poslije svega doći Vam izraziti saučešće", Đakovo, dne 10.X. 1959. Ilija Anaković", u *Dijecesanski arhiv u Đakovu*, fond Stolnoga Kaptola, godina 1959.

32 "A nama posebno zamjeraju, što niste primili onu delegaciju (vjersku komisiju) kad je bila u Đakovu. Ja mislim, da će to biti prilikom predavanja odlikovanja pok. bisk. Akšamovića", piše duhovnik biskupu, vidi: *Pismo Ćirila Kosa, duhovnika*, od 16.1. 1960. str. 15. u Š.BÄUERLEIN, *Ostavština...*, fascikl "Proces".

33 Neki su svećenici podržavali biskupov stav: "Dragi Preuzvišeni! /.../ U prvom redu htio bih Vam od srca čestitati na Vašem držanju! Ćire mi je žao, ali sam čvrsto uvjeren, jer poznajem Ćiru dobro, da on sam sebe najmanje žali", Nijemci, dne 9.II. 1960". Vidi: Š.BÄUERLEIN, *Ostavština...*, fascikl "Proces".

34 *Ondje, Pismo od 4. travnja 1960.*

pogibeljan kompromis, - u svojoj biskupskoj savjesti, sve brižno razmotrivši, prosudio sam, da se želji Kaptola ne može udovoljiti. Zato ponizno molim Vašu Svetost, da me blagonaklono izvoli maknuti sa službe apostolskog administratora, i da istovremeno imenuje na upražnjenu biskupsku stolicu novog biskupa, tj. prema prijedlogu Preuzvišenog Gospodina Josipa Ujčića, beogradskog nadbiskupa (Beograd) kome je đakovački Kaptol predložio svoje kandidate.

Ovom prilikom molim, Sveti Oče, da Vaša Svetost nakon moga maknuća izvoli odrediti mjesto moga boravka izvan grada Đakova. Vrlo bih želio da mjesto mog boravka bude izvan države (Jugoslavije), jer boravak u domovini nakon maknuća bio bi za mene težak i gorak.

Prostrt pred nogama Vaše Svetosti, u svemu se podlažem odluci Vaše Svetosti, izražavam osjećaje sinovske poslušnosti i ponizno se preporučam očinskim molitvama Vaše Svetosti.

Stjepan Bäuerlein, nasl. biskup,
apostolski administrator"³⁵

Istog dana Stolni Kaptol je na svojoj sjednici odlučio obratiti se beogradskom nadbiskupu mons. Josipu Ujčiću, predsjedniku Biskupske konferencije Jugoslavije sljedećom molbom:

Đakovo, 9.XI.1959.

STOLNI KAPTOL-ĐAKOVO

Broj: 31-1959

Preuzvišeni gospodine nadbiskupe!

Izvjescujemo Vašu Preuzvišenost, da je preuzv. g. biskup mons. Stjepan Bäuerlein na kaptolskoj sjednici održanoj 9.XI. o.g. u biskupskom dvoru izvijestio, da podnaša molbu kojom moli Sv. Stolicu da ga razriješi službe apostolskog administratora biskupije, te zamolio Stolni Kaptol, da po svojim delegatima njegovu pismenu zahvalu uruči Vama time, da izvolite s Vašom popratnicom uputiti na Sv. Stolicu.

Povod ovoj zahvali, prema izjavi preuzv. g. biskupa mons. Bäuerleina, koju je dao na sjednici Stolnoga Kaptola, su događaji u sjemeništu za koje postoji opasnost da bi moglo biti zatvoreno u povodu hapšenja dvojice poglavara i četvorice klerika.

Stolni Kaptol je u svojoj sjednici održanoj 4.XI. o.g. peuzv. g. biskupu predložio da poslušna poziv s nekoliko strana, te intervenira kod Vjerske

³⁵ *Ondje.* Nije poznato, je li biskup Bäuerlein molbu za razrješenje službe administratora poslao (jedna kopija je nađena u zapečaćenoj koverti u njegovim spisima). Najvjerojatnije ju je priložio kao dokument svoje odluke, jer je on, mjesec dana ranije, tj. 12. listopada 1959., a da on o tome još nije bio obaviješten, imenovan rezidencijalnim biskupom đakovačkim i srijemskim.

misije u Zagrebu. Predstavku Stolnoga Kaptola prilažemo ovom dopisu u kopiju, kao i predstavku profesora sjemeništa u istoj stvari.

Kako je Stolni Kaptol uvjerenja da u sadašnjoj situaciji, kada mons. Bauerlein nikako ne želi da se odazove našim sugestijama, ne vidimo drugog načina za spasavanje sjemeništa, ujedno molimo Vašu Preuzvišenost, da bi ovom popratnom dopisu na Sv. Stolicu preporučili, da zahvalu mons. Bauerleina prihvati. Budući da je predmet veoma urgentan, mišljenja smo, da Vaša Preuzvišenost mogla predložiti Sv. Stolicu, u koliko usvoji zahvalu, molimo vlasti Stolni Kaptol, da izabere Kapitularnog vikara.

Molimo Vašu Preuzvišenost da zamoli Sv. Stolicu da odgovor na zahvalu i naštenje Stolnom Kaptolu Vama dostavi brzojavno.

Sve potrebne informacije dat će Vam naši delegati: mons. Josip Sokol, veliki prepošt Stolnoga Kaptola i mons. dr. Zvonimir Marković, kanonik.

Vašoj Preuzvišenosti u Kristu odani
Josip Sokol veliki prepozit³⁶

Nakon što je u Okružnom sudu u Osijeku započela glavna rasprava, i nakon što se počelo govoriti da bi se optužba mogla proširiti i na Bogoslovno sjemenište, Stolni Kaptol je 31. siječnja 1960. godine upravio Predstavku i molbu Izvršnom vijeću Sabora N.R.H. Komisiji za vjerske poslove Zagreb:

Veliko vijeće Sabora N.R.H.,
Beograd, 1959
Komisija za vjerske poslove,
Zagreb

Dakovo, 31. siječnja 1960.

Stolni Kaptol dakovački po potpisanim svojim predstavnicima, koji su jednako predstavnici svećenstva biskupije dakovačke, podnose ovu:

PREDSTAVKU I MOLBU

Stolni je Kaptol 30.I.1960. saznao da je državni tužilac u Osijeku, u procesu protiv nekih poglavara, profesora i bogoslova u dakovačkom sjemeništu, proširio optužnicu i na same institucije, tj. na Bogoslovno sjemenište, Visoku bogoslovnu školu i na Licej, da su svojim odgojem i nastanom, odgajale bogoslove u pravcu inkriminiranih prekršaja, za koje se odgovaraju pred Okružnim sudom u Osijeku.

³⁶ Stradan su mons. Josip Sokol i Dr. Zvonimir Marković i (dr Rudolf Schütz kao vozači), naši delegati Stolnoga kaptola osobno odnijeli pismo u Beograd. Postoji bilješka da tu predstavku nisu uručili, jer nije bilo oportuno, ali je netko bilješku precrtao. Dan nakon toga, dne 11. studenoga otputovao je u Beograd sam biskup Stjepan Bauerlein, najvjerovatnije na poziv nadbiskupa Ujčića koji ga je trebao obavijestiti o imenovanju za rezidencijalnog biskupa dakovačkog i srijemskoga. Biskup je Stolnom Kaptolu predočio pismo o imenovanju za rezidencijalnog biskupa na sjednici održanoj dne 2. prosinca. Vidi: *Becezanski arhiv u Dakovu*, fond Stolnoga Kaptola dakovačkoga za godinu 1959.

Stolni Kaptol iznenađen i zabrinut ovim predlogom državnog tužioca, moli Vjersku komisiju da svojim posredovanjem zaštiti Sjemenište, V.B.Š. i Licej.

Molbu obrazložemo ovim razlozima:

1. Četiri člana Stolnog Kaptola su dugogodišnji aktivni profesori na Visokoj bogoslovnoj školi, te dobro poznaju sistem odgoja, koji bogoslove nije nikako mogao navesti, da počine inkrimirana djela.

2. Za slučaj, da Okružni sud u Osijeku prihvati prijedlog javnog tužioca i zatvori gornje institucije, time bi bila teško pogođena đakovačka biskupija, nevini bogoslovi i njihovi roditelji.

Nepраведno bi bilo, ako bi radi bosanskih bogoslova, koji su u đakovačkom sjemeništu samo kao privremeni gosti, a koji su sada optuženi, stradalo đakovačko sjemenište, kad je od sedamdeset đakovačkih bogoslova optužen samo jedan.³⁷

3. Stolni Kaptol, kao vjerni čuvar tradicija biskupa Strossmayera i Akšamovića ponovno moli Vjersku komisiju, da poduzme potrebne korake, kako bi se navedene biskupijske institucije izlučile iz optužnice i sačuvale đakovačkoj biskupiji. Uvjereni smo, da bi takva gesta mnogo doprinijela međusobnom povjerenju, što je naša iskrena želja.

Za Stolni Kaptol đakovački:

Msgr Josip Sokol, vr.,
msgr. dr. Zvonimir Marković, v.r.,
Dr Ivan Rogić³⁸

U rujnu 1960. godine, u očekivanju rješenja žalbe Vrhovnom sudu NR Hrvatske u Zagrebu, podnio je Molbu Saveznoj vjerskoj komisiji u Beogradu beogradski nadbiskup dr. Josip Ujčić, no bez uspjeha.³⁹

Neki svećenici iz redova Staleškog društva svećenika uporno su zahtijevali od biskupa, indirektno ili direktno, da intervenira kod Vjerske komisije u Zagrebu odnosno predstavnika državne vlasti u Osijeku ili

³⁷ Trojica svećenika vrhbosanske nadbiskupije (nekadašnji bogoslovi đakovačkog sjemeništa), Anto Bajić, Hrvoje Gašo i Zvonko Petrović optuženi su da su ili pripadali ilegalnoj organizaciji "Hrvatski pokret mladih", odnosno "Mladi Hrvati" ili znali za nju i s njezinim članovima kontaktirali. Stolni kaptol htio je da se ta optužba protiv njih ne poveže sa đakovačkim sjemeništem.

³⁸ Vidi: *Dijacezanski arhiv u Đakovu*, fond Stolnoga Kaptola đakovačkoga za godinu 1959.

³⁹ "Gospodine Predsjedniče...Kako su spomenuti već skoro godinu dana lišeni slobode; prije nisu bili nikada kažnjavani; a pored toga bi njihove biskupije, zbog velike nestašice svećenstva, trebale ove svećenike za pastvu; to sam slobodan zamoliti Vas, gospodine Predsjedniče slijedeće: bi li Vam bilo moguće, kao Predsjedniku Vjerske komisije izraziti nadležnom Državnom tužiocu želju, neka bi kod rasprave u apelaciji uvažio spomenute razloge i bio blag u svojim prijedlozima..." Br. 89/BK-1960, od 6. septembra 1960. Vidi: S. BAUERLEIN, *Ostavština..., fascikl "Proces"*.

Đakovu.⁴⁰ Kad to biskup nije hito učiniti, tada su se oni sami obratili Okružnom sudu i Vjerskoj komisiji da se zaštiti sjemenište, kao što je to izjavio predsjednik Okružnog suda Hodalić:

"Jedno pismo dostavila je sudu Velika skupština staleškog društva svećenika Hrvatske. U njemu piše kako su u nekoliko slavonskih kotareva održane skupštine katoličkih svećenika na kojima se diskutiralo o procesu u Osijeku... U predstavljeni se dalje kaže da je novinarima Dragutin Hodalić izjavio da đakovačka bogoslovija ima dugu tradiciju, da je nju stvorio Strossmayer, te da je ona bila pod stalnom brigom nedavno preminulog biskupa Akšamovića... Potpisnici predstavke, kaže se dalje u njoj, izjavljuju u ime Velike skupštine, da oni ne mole za krivce, već da brinu za sjemenište... U predstavljeni se kaže i to, da oni, t.j. Društvo katoličkih svećenika Hrvatske, osuđuju protunarodni rad optuženih Ćirila Kosa i drugih, "jer takovom neprijateljskom radu nema mjesta nigdje a najmanje u jednoj vjerskoj pedagoškoj ustanovi..."⁴¹

Pravo to nije htio učiniti biskup Bäuerlein, tj. da na račun nevinih poglavara, svećenika i bogoslova spasava sjemenište. To mišljenje dijelio je branitelj dr. Zlatko Kuntarić koji nije pristao da se vrši pritisak na Vrhovni sud. On je smatrao i u tom smjeru vodio obranu da osuđeni nisu prešli granice službenog naučavanja Crkve, a ako sud ipak potvrdi presudu, tada se to mora prihvatiti kao "križ, pa makar križ mučeništva, jer su nam naši idealni vječni. A taj spor između zakona državnih i zakona naše vjere ne može prešiti nikada niti svi naši biskupi, a još manje jedan biskup ili nekoliko nas pomejaca, koje nas još dragi Bog samo drži na životu!"⁴²

II. PISMA IZ ZATVORA

Ispočetka se malo znalo o uhićenima i to je povećalo i inače mučnu situaciju. Istina, od vremena do vremena prodrila bi koja vijest o pritvorenima, ali sve je to bilo neprovjereno i često proturječno. Iz novinskih se natpisa saznalo da je duhovnik Ćiril Kos dospio na prvo mjesto u skupini optuženih za "proustašku i protudržavnu djelatnost u sjemeništu". Čim su zatvorske vlasti dopustile, organizirana je dostava hrane, a kasnije i redoviti posjeti. Škrb je o tome vodio dr. Emil Mayer, župnik Tvrde u Osijeku, zajedno sa svojim kapelanom vlč. Ivicom Janešom. U sjemeništu su bogoslovi čekali pozive na saslušanje i svjedočenje protiv vlastitih odgojitelja, čekali i strahovali zbog pritiska i lukavstva prepredenih i bezočnih istražitelja.

⁴⁰ Petar Masnić, župnik u Kukujevcima pisao je msgr. Rudolfu Švereru, da se biskup mora osobno obratiti Vjerskoj komisiji u Zagrebu a i Saveznoj vjerskoj komisiji u Beogradu; Pavao Matijević, župnik Osijek III, također je upravo pismo biskupu, a iz njega se daje naslutiti da se biskup indirektno zanimao preko članova svećeničkog udruženja kakvu bi izjavu tražile Narodne vlasti od biskupa, vidi: S. BÄUERLEIN, *Ostaviština..., fascikl "Proces"*.

⁴¹ M.M., *Završeno suđenje proustaškoj grupi iz Đakova. Osuđeni su proglašeni krivim i strogo osuđeni za neprijateljski rad*, u "Glasu Slavonije" od 9.II. 1960, str. 3.

⁴² Pismo od 19. lipnja 1960. Vidi: S.BÄUERLEIN, *Ostaviština..., fascikl "Proces"*.

Nakon završenog istražnog postupka uhićenima je bilo dopušteno da se jave svojim, pa i o bivšim poglavarima u sjemeništu i biskupu. Najrevniji u tome bio je duhovnik Ćiril Kos, dok su drugi poslali po koju poštansku kartu s kratkim pozdravima. Nakon četiri mjeseca provedena u zatvoru (po branitelju) poslao je prvo pismo biskupu Stjepanu Bäuerleinu u kojem je opisao svoje zatvorske dane i svoja razmišljanja o sebi, sjemeništu i biskupiji, a nakon njega uslijedila su i druga. Zbog izuzetne vrijednosti donosimo izvratke iz tih pisama kao pismeno svjedočanstvo o njihovom autoru i događajima toga vremena: "Preuzvišeni! Dakako, da mi je nemoguće pisati sve, što se zbilo u meni i oko mene u ova gotovo 4 mjeseca. Ipak znam, da će Vam svaka pojedinost biti od ma kakve koristi, bilo za razmišljanje, bilo za vladanje".⁴³

1. Drugi ubičeni

Uznici su cijelo vrijeme boravka u okružnom zatvoru u Osijeku živjeli odvojeno. Duhovnik se "obradovao" kad je svoju uhićenu subraču prvi put vidio kroz prozor:

"Jučer sam prvi puta kroz svoj prozor vidio i neke druge, kako hodaju u krugu i kako se zrače. Mršu, pa iza njega Peru, u reverendi, polako i dostojanstveno, oborenih očiju i razmišljajući. Iza njega Boška, brza koraka, kao da se žuri u Zemun, s rukavicama od kože i francuskom kapiicom na glavi. Zadnji je bio naš Ivo, gologlav, malo se klimajući, kao da šeće po razredu. Svi izgledaju dobro, barem se meni tako činilo, i svima sam se u srcu radovao, i u duši malo veselio.

Drugu "bosansku trojku" nisam vidio. Oni će valjda danas.

Od svoga isljednika sam doznao za stanje našega Baj⁴⁴. Baš mi je žao! Ja mislim, da je njemu bilo najteže, jer je često napinjao živce i mijenjao atmosferu, braneći se sa slobode. Znam, da je u Zagrebu i da se oporavlja. Još je bolje za njega, ako "zakasni" na raspravu radi zdravstvenog stanja.

Kada je pridošao Boško, rekao mi je moj isljednik. Ja sam mu rekao da on ima slabo srce i da na njega treba paziti. On je odmah odletio njegovom isljedniku, i valjda su tu stvar imali u vidu. Vrlo je zanimljivo, da je Boško, koji je cijelu bogosloviju s dušom i srcem radio na jedinstvu crkava i ljudi, kriv sada za razbijanje jedinstva".⁴⁵

⁴³ Ć.KOS, *Pismo od 16.I. 60*, str. 1 nav. mj..

⁴⁴ To je nadimak dr. Marinka Prepunića, profesora, koji je bio poznat po svojoj plemenitoj naravi i zbog toga vrlo cijenjen. Zbog teških optužbi doživio je tešku psihičku iscrpljenost, slom živaca i bio prevezen u bolnicu. Vidi bilješke br. 13 i 29.

⁴⁵ Ć.KOS, *Pismo od 16.I.60.*, str. 7-9. Nav. mj.

2. Dubovnik ostaje dubovnik

"Najvjerniji prijatelj mi je Brevijar. Njega sam zbilja osjećao mnogo puta kao nešto živo, kao nešto, što mi govori prave riječi u pravi čas.

Tako me je prvi puta utješila "Prima" dne 6. listopada, u utorak, kada sam prespavao prvu noć u zatvoru: "Ad te atollo animam meam...Respice in me et miserere mei...Alleva angustias cordis mei...vide miseriam meam...custodi animam meam...Libera, Deus, Israel, ex omnibus angustiis meis".

Drugačije je nekako i punije zvučio invitorij: "Veniat Dominus... Dominus prope est", pa O-Antifona: "O clavis", kad ga svaki čas čujem, kako se okreće u bravi, i što on znači, kad navješćuje slobodu.

I tako redom do danas, (Dom. II. post Epiph.) kad sveti Pavao divno govori: Qui (Deus) de tantis periculis nos eripuit, et eruit: in quem speramus, quoniam et adhuc eripiet, adjuvantibus et vobis in oratione pro nobis..." Čini mi se da se samo u ovakvim prilikama može razumijeti sva ljepota i sva realnost ovakvog teksta.

Osim brevijara imam kronicu, koju osjećam kao konop, za koji se držim. Molim svaki dan i po 3 puta, i po 6, kako kada stignem. Osim toga i druge molitve, što ih ima Brevijar.

Za razmatranje imam, dakako, puno vremena, ali ne bih baš mogao reći, da mi ove okolnosti mnogo koriste za kakav veći napredak u njima.

Otkako sam došao, stalno sam u sobi sam. Zato nisam mogao kroz cijelo to vrijeme na sv. ispovijed, ali nas, s druge strane, čuva daljina od svijeta, a čini se, i od nas samih.

Poslije suđenja, kad se - kako se nadam - nađemo zajedno, bit će i u tom pogledu bolje.

Sv. Misa i Sveta Pričest - ostat će i dalje daleki san i želja, ali je zato žrtva bliža i konkretnija.

Uvijek me je posebno zanimalo pitanje svećeničke žrtve, jer sam uvijek - govoreći o tome - sam sebi izgledao kao neki teoretičar, daleko od prakse. Sada se eto dogodilo, da će i to biti bliže, jer sam tek sada siguran, da me Bog nije zaboravio, prema onim riječima anđela Rafaela Tobiji: "Quia acceptus eras Deo, necesse erat, ut probatio tentaret Te."

Hvala Bogu, koji se je pobrinuo, da ta "probatio", kako god došla naglo, nije ni izdaleka neizdrživa. Sve je do sada tako, da mi se čini, da će biti dobro, i uvjeren sam, da će sve to uroditi dobrim plodovima."⁴⁶

U istom pismu duhovnik je napisao svoju oporuku na 35 stranica toaletnog papira, ali je nje nestalo iz spisa.

⁴⁶ Č. KOS, *Pismo od 16.I.60.*, str. 1 sl. Nav. mj.

3. Uznička soba

"Sobu, koju sam dobio, kad sam došao, nisam mijenjao do danas. U njoj sam cijelo vrijeme sam. Nalazi se na I. katu Okružnog zatvora, br. 23, sa 2 prozora i dosta velika. Mislim oko 3,5x4,5m. Za beskrajne "šetnje" po sobi dosta velika, a to joj je i prednost. Ima 2 kreveta, jedan prazan. Vrlo je čisto okrečena. Prao sam je do sada samo jedamput, ali je čista, jer nisam hodao po blatu. Većinom je ugodna, ali katkad bi, posve jasno, želio imati kakvog plačidrugara, koji bi mi pomogao malo skratiti vrijeme. Mislim, da ću se iza suđenja naći u grupi s drugima, ali sada je važno ovako, da "ne bismo ometali istragu" od vremena do vremena idem i na šetnju u dvorište. Sam, kad nema drugih, na kojih 20 - 30 minuta. Bio sam za to vrijeme desetak puta."⁴⁷

4. Istraga i sudac istražitelj

Uhićenici često iznose i svjetle časove svoga zatočeništva napose kad od odgovornih osoba dožive koji znak pažnje. Duhovnik je opisao i postupak zatvorskih vlasti odnosno, u prvom redu svoga suca istražitelja (isljednika):

"Inače, što se tiče moje istrage, ona je trajala od dana hapšenja (5.X.), pa do 28. prosinca, dana nevine Djece.

Prvi dan je trajalo do navečer, do 8 sati. Dalje se odvijalo lakše. Prije podne, poslije podne, a nekad i prije i poslije. U početku vrlo neugodno i napeto. Istražitelj mi je dao do znanja, da oni imaju dovoljno materijala, jer se u ovakvu stvar ne bi upuštali, kad ne bi imali.

S vremenom je postajao sve taktičniji, sve bolji, sve prijazniji, pa katkada i prijateljski raspoložen. Ispočetka mi je govorio, da se svećenici vesele, što sam u zatvoru, da me mrze i oni i bogoslovi. Kasnije, nije više to ponavljao. Kako sam sklon da svakom vjerujem, tako vjerujem i njemu. On je zbilja bio poslije vrlo dobar, i ako se sve dobro svršši, ja to neću zaboraviti. On je svakako htio meni pokazati da je njima stalo do materijalne istine, i ništa više. Kasnije mi je (od 12.XI.) dopustio da mogu dobivati "Vjesnik", davao mi neke knjige za čitanje, dopuštao da mogu pisati (čestitke i sl.) i omogućio 4 puta razgovor s mojima, jednom ih je čak bilo 6"...On mi je omogućio i da odem u Banku (tamo me je vidio Matošev otac⁴⁸ i čudno me gledao, jer nije znao, kuda da me metne, a moj "anđeo čuvar" je bio u civilu) i da tu svotu prebacim na novu knjižicu, na Franjino ime. Obećao mi je omogućiti, kod njega, još jedan razgovor poslije suđenja."⁴⁹

Sudac istražitelj vlč. Ćirila Kosa bio je doista sve humaniji u svojim postupcima i još mu za vrijeme istrage omogućio susrete i razgovore s

⁴⁷ Ondje, str. 6-7.

⁴⁸ To je bio otac vrpoljačkog župnika Matije Nikolina.

⁴⁹ Ondje, str. 8-12.

kanovima obitelji. U jednom pismu biskupu Stjepanu Bäuerleinu dr Emil Mayer, župnik u Osijeku 2, opisuje jedan takav susret: "Vanredno je pohvalio pred bratom isljednika, koji je "fer" prema njemu. A isljednik opet hvali Ćiru, da mu nije pravio poteškoće u njegovoj teškoj zadaći, da ispituje život i djelovanje Ćirino unazad 9 godina. Malo u šali veli, da je Ćiro previše pisao, da on sve to mora pročitati. U razgovoru veli Ćiro, da je istina, da su se on i isljednik 2-3 puta posvađali, ali konačno su ipak našli neki modus vivendi, da jedan drugome ne pravi nepotrebne smetnje. /.../ Špiro je toliko pohvalio nezrivosť isljednika, da mu je pred bratom obećao, da će mu pisati iz zaborava, makar na račun toga, da taj mjesec ne piše svojim."⁵⁰ /.../ Kakav odnos između Ćirila i isljednika karakterizira i ovaj prizor. Ćiril moli u prisutnosti svoga brata, da mu isljednik prije suđenja, dok se još nalazi pod njegovom vlašću, dopusti jednu sv. Misu odslužiti. Isljednik pita što bi trebalo biti? - Jedan sat vremena u kojoj crkvi. Isljednik je rekao: "Vidit ćemo još", jer nije odbio molbu."⁵¹

5. Gospodin može zlo preokrenuti u dobro

Na pitanje, kako je mogao podnijeti nepravde i optužbe koje su ga snašle u životu, znameniti hrvatski glazbenik i dirigent Lovro Matačić je odgovorio:

"Nije važno, koliko je čovjek zla pretrpio, nego kako zlo uspije preokrenuti u dobro". Tako je o svom slučaju razmišljao i duhovnik Ćiril:

"Ja mislim da je i taj udarac, uz sve negativnosti donio sjemeništu i njegovih plodova. Ako ih je otpalo samo 5, koji ne bi bili dobri svećenici, onda stvar nije propala, pa čak ako se uz njih nađe i koji, koji je otišao sa sigurnim znanjem.

A što da kažem o nama, barem o sebi? "Ego nescio, Deus scit", ako je odluka bila potrebna, da i moje mjesto zauzme drugi - hvala Bogu!

Ako konačno sve to urodi s malo više povezanosti i ljubavi klera i biskupa u Đakovu, i opet cijena nije velika.

Zašto ja sve to gledam i smatram velikom milošću, koja nam je ušla ne samo razbijajući prozore, nego drmajuci temelje. I dao Bog, da svi uzmoremo reći, poput sv. Pavla, da i ta "gratia externa inanis in nobis non fuit". To je moja najveća želja!

Otkako sam došao, cijelu sam stvar našu u svojim molitvama povjerio svega Blaženoj Djevici, koja je "Advocata nostra". Zašto je i ona dopustila, da se sve ovo dogodilo, upravo kad smo se prvi put skupili oko Nje, ne želimo ispitivati. Uvjereni smo, da će ona posredovati, jer svećenici,

⁵⁰ Duhovnik Ćiril Kos ispunio je svoje obećanje.

⁵¹ A nije ni ostvario.. (opaska autora), *Pismo od 21.XI.1959.* Vidi. S.BÄUERLEIN, *Ispravština..., fascikli "Proces"*.

a prema tome i sjemenište nije nipošto nešto prema čemu ona ne bi bila zainteresirana. "Eja ergo, Advocata nostra, illos tuos misericordes oculos ad nos converte!". Osim drage Gospe, tu su još: a) sv. Pijo X.; b) Sv. Karlo Boromejski; c) Sv. župnik Arški; d) Bl. Nikola Tavelić; e) Sl. Božji biskup Lang.

Mislim, da je "postava" dobra, - neka mi oprostite na izrazu! - i da nas ne će ostaviti. Dvojica su bili duhovnici, a jedan rektor, a jedan i đak, koji vjerojatno nije tražio nikada takovih sloboda, koje bi bile na štetu njegova cilja. Konačno i naš bl. Nikola, koji mora iskoristiti ovu zgodu, da još više poveća naše pouzdanje u svoj zagovor.

Kako se među stvarima, koje su odnesene našao i blag. dnevnik i neka pisma od UCM⁵², bilo je govora i o tome. Smatraju da je to ilegalna organizacija, iako čisto duhovne naravi i samo za svećenike, jer nije registrirana i jer joj nisu odobrena pravila. Ništa o tome u optužnici nema. Blag. dnevnik će sigurno vratiti, a vi dalje uredite to kako mislite, da je najbolje. Rekao sam, da je moderator preč. Šverer, tajnik Kos, i da nikakvih drugih veza u zemlji, ili s Rimom nije bilo. Članovi su plaćali članarinu i imali stanovite duhovne povlastice."⁵³

6. Na kruhu piše "Sloboda"

"Inače sam zdrav. Svega me je 2 puta bolila glava (fizički), jednom sam imao neku malu infekciju na obrvi, i nekoliko dana me bolio želudac. Inače zdravlje odlično. Tvrdi krevet mi prija. I u sjemeništu sam se najčestitije odmorio samo na podu. Krevet je čist. Nije mi zima, jer imam deka na bacanje. Iznutra grije centralno grijanje.

Kruh izvrstan, iz grada. Piše na njemu "Sloboda" - za me posve čarobna riječ. Jela se dobije dosta, ali mene spasava ručak, koji redovito primamo. Nekada ostane i za večeru. Bude tu i supe, i mesa i voća. Kao kod kuće. Zato mislim, da nisam izgubio ni dekagrama. Ono što sam izgubio prvi mjesec, već sam davno izgadio. Kako će biti poslije, Bog znade. Mislim, da će više goditi liniji, a možda i zdravlju.

Svima, koji imaju udjela u organizaciji, kao i.../nečitljivo/ su za naše jelo, posebno Dr Majeru, čč. sestrama, najveća hvala.

Voća nisam nikada toliko jeo kao do sada. Pa čak i naranča, kao razmaženi "pubica".

Ja znadem, da Vaš položaj neće biti nimalo ugodan, kako se god stvar svršila po sjemenište. Mnogo će više problema biti ako bude ukinuto, negoli ako ostane. Pa kao što vjerujem, da ćete riješiti prve, tako vjerujem, da ćete i druge. Stoga ne kanim davati nikakvih svojih sugestija, iako ih je pun koš,

52 UCM kratica za "Unio cleri missionaria" ili misijsko udruženje svećenika

53 .Ondje, str. 8-12.

a vjerujem, da sve nisu ni lude. No vjerujem i to, da će vam, povećana, dakako i iskustvima stečenim u najnovije vrijeme, pomoći i "prudencia et rerum intelligentia" Duha Svetoga, da obavite i službu i dužnost, "quod gerendum susceperunt", kako veli sv. Otac. A mi ćemo nastojati uzvratiti "Praesuli et Pastori signa amoris et obtemperare mandatis".

Zbilja je potrebno, da to svećenicima i omogućite na svaki mogući način. Osim toga Vam želim mnogo milosti Duha Svetoga, da nađete pravi put kao "Pater, Pastor et Praesul", da Bogu damo Božje, a caru carevo. Tko će nam osim Boga pokazati put. Nipošto ne bih želio, da Vas zadesi ikada naša sudbina, a napose ne, ako tako nije Božja volja.

Zahvaljujem se svima na molitvama. Znam, da se u Đakovu na nas u molitvi najviše misli. Barem sam tako uvjeren.

Neka ovih dana naši dragi Bogoslovi podvostruče svoje molitve. Ne želim sugerirati što će moliti, da nam ne bi Isus predbacio: "Nescitis quid petatis", nego neka mole, da se ispuni njegova volja. Pa ako on misli da je u mreži rada našega sjemeništa za sada bogat ribolov a 153 ribe njegova opstanka, hvala mu, dok nas ne bude opet pozvao, kad ushtjedne: "Mittite retia!"⁵⁴

7. Sjemenište u srcu

Kao što je sjemenište mislilo i suosjećalo s uhićenima i sa svojim duhovnikom, tako je i on mislio i suosjećao sa svojim bogoslovima koji su ga cijenili i voljeli i sa sjemeništem kojemu je on posvetio svoju mladost. Bogoslovskoj zajednici bilo je teško bez poglavara. Biskup Stjepan Bäuerlein obnašao je od 1948. godine i službu rektora. Njega je formalno zamjenjivao dr. Ilija Živković, ekonom te profesor brojnih predmeta u Liceju, a kasnije profesor kanonskog prava. Mlađi bogoslovi su, napose sjemeništarci u Liceju, uhićenje poglavara i pretres doživjeli kao šok i pitali se, hoće li imati snage austrajati na putu prema svećeništvu. Toga je bio svjestan i duhovnik, zato se zanimao:

"Osim toga Vas molim malo vijesti iz bogoslovije, jer mi bogoslovi uopće ne pišu. No glavno je, da na nas misle. a) Koliko ih ima? b) Redenici... koji... kada će biti ređeni? c) Tko je sve otišao od naših? d) Kako ste uredili predavanja do sada bez nas tri? e) Osjećali se zdravi duh u sjemeništu? f) Ima li kakvih većih promjena? g) Tko je duhovnik? Privremeno... tko će biti stalno?"

Budući da mi je ovo jedinstvena prilika za pisanje, sam sam bez neke posebne kontrole ili prepada u sobu, a u očekivanju odvjetnika, koji će to sigurno predati na pravo mjesto, dodajem i još neke želje, a njihovo će

⁵⁴ Ondje, str. 35-43.

izvršenje, razumije se, ovisiti o tome, kako će se razviti situacija na sudu i poslije toga...

Ako sjemenište ostane, ja nemam ništa protiv, da sve knjige, pa i pisane stvari, upotrebljava nasljednik... Ako se novi duhovnik ne bude služio mojim stvarima, ili ako sjemeništa ne bude, slažem se i time, da se sva puncta, konferencije i drugi materijali spale. Šteta, šteta, ali i pametno! Kad mi je Preč. Pavlović nekad rekao, da je sve spalio, ja sam rekao: Šteta! a danas velim: Pametno!

Svakako ga onda treba uništiti, jer ne bih htio, da i njega nađu, kad jednom - ne daj Bože - dođe na Vaš ormar red.

Zato već sada spalite sve nepotrebne stvari, koje bi mogle škoditi i Vama i drugima, ako ih čuvate. Jednom ste mi rekli, da Vi ništa takvog nemate. Tako sam mislio i ja, pa se ipak ponešto našlo, što - iako nije ne znam kako strašno - bilo bi bolje, da ga uopće nije bilo.

Toliko za sada! Stignem li, još ću na kraju, za svaku eventualnost napisati i neku oporuku, koju ćete Vi staviti u kovertu, zapečatiti i pohraniti na svoje mjesto u bisk. kancelariji. Ako ne stignem, šteta neće biti velika, jer ja nemam toliko stvari, da bi one mogle predstavljati kakav problem.

Povjeravajući Vas Duhu Svetom i Dragoj Gospi, i moleći od Vas Vaš apostolski i biskupski blagoslov, mnogo Vas pozdravlja i u vodstvu biskupije svako dobro želi

Odani Vam u Kristu optuž. Ćiril Kos." ⁵⁵

8. Pismo mladomisnicima

Zbog nedovoljnog broja svećenika - neki su stradali u ratu a neki napustili biskupiju zajedno s vjernicima njemačke narodnosti - biskup Bäurelein je, uz dopuštenje Svete Stolice, redio bogoslove na kraju četvrte godine studija. Mnogi zbog pastoralnih obveza nisu nikad završili svoje studije. Te godine biskup je odlučio podijeliti prezbiterat bogoslovima na kraju prvog semestra četvrte godine. Čuvši za to duhovnik je iz zatvora napisao pismo mladomisnicima.

Dragi mladomisnici!

Os. 24.I.60.

Jučer je bio kod mene g. Janeš, koji mi je rekao, da ćete biti ređeni za Uskrs. To me je potaklo, da Vam napišem nekoliko riječi. Žao mi je da ne ću biti toliko sretan, da vam tih dana pred veliki dan govorim. Tih sam se dana (možda jedino tih!?) doista osjećao sretnim, kad sam govorio onima, u koje su uprte pobožne oči tisuće vjernika, koji od njih toliko traže, a oni sami osjećaju kako malo mogu dati, pa se zato tih dana samo mole. "Erant

⁵⁵ *Ondje*, str. 61-60.

perseverantes in oratione...". Vaši se dani bliže i u posebnim okolnostima, ali vam to ne će oduzeti hrabrost. "Qui dedit velle, dabit et pertinere".

Vi ste, nadalje, prepušteni manje više sebi, kako čujem, u tako odlučno vrijeme. Barem ćete se uvjeriti, da je glavni agens Spiritus Sanctus, a mi smo bili njegova instrumenta, možda i tako "inapta", da je trebalo staviti te međe u kut, da Božji rad bude autentičan i plodan.

Čujem da Starešina posebno marljivo kuca na moja vrata. To mi je drago. Ali se slučajno ne čuje dobro glas novog vođe "Duha Svetoga", onda valja konzultirati i sve druge, preko kojih on govori.

Ja vjerujem, da me se svi sjećate kod svojih molitava. A preporučam se vama.

Sigurno ćete mi rezervirati i svetu sličicu, ako se ne vratim odmah - a sigurno ćete nakon svojih prvih velikih i važnih mladomisničkih obveza i misu sv. Misu prikazati i za nas i za potrebe sjemeništa i biskupije. Ako i mladomisnički blagoslov izustite i nad nama (u duhu i u srcu) bit će to, kao i smo s vama.

Posebno bih vam htio staviti na dušu jednu stvar, rekao bih obvezu.

Ja ni do sada nisam bio zadovoljan ni oduševljen ređenjem iza VIII., a posebno li iza VII. semestra. Najviše zato, što ređenici nisu shvatili ozbiljno početak studija, pa sve ako su se - priznajem - i bacili na posao.

Bude li sjemenište suspendirano, onda je stvar još ozbiljnija, jer će i kontrola biti manja. Zato vam savjetujem: Ne odilazite iz Đakova dok ne obišite i 2. semestar: pravo, dogmatiku, moralku, pastoral.

Za drugo je lako! I za ascetiku, a i za katehetiku. (Biskup ne će zamjeriti).⁵⁶

Druga je obveza što prije završiti i zadnju godinu, barem gornja 4 predmeta. Tko to ozbiljno ne uznastoji, taj za moje poimanje lovi u mutnom, štetaći svome ugledu, napinje svoje odnose s Biskupom i ne ide putem, koji treba.

Time, što tražite ređenje, i to upravo u naše dane, dokazujete svoju pravu. To je prvo i najglavnije: "ardere"! Ali valja i "lucere" svojim znanjem, i zato završite studij. Obvezite se na to! Zakunite se na to!

Nemojte da budete zadovoljni "jezgrom", jer veliko je pitanje, ima li u to jezgri dovoljno životne snage, da ga drugima daje vaš VIII. semestar za sada, i vaš IX - X semestar što prije, to je - po mom mišljenju - vaša obveza prema naša dužnost broj 1.

I upravo prema svojem odnosu u vezi s tom dužnošću, pokazat ćete na prije svoju pravu sliku. Ne zamjerite, što vam se "petljam u tezu", ali još

⁵⁶ Biskup S.Bauerlein je tada predavao katehetiku.

nekako svojatam pravo na to, barem prema vama, dragi prijatelji, dragi mladomisnici.

Mogao bih vam pisati još, ali više ne želim otežati!

Takmičimo se, tko će za koga više učiniti, tko će više učiniti za biskupiju. Tko će više proslaviti Boga. "Aemulamini carismata meliora".

Mnogo vas pozdravlja, sve dobro želi, u vaše molitve preporuča i u presv. Srcu iskreno voli vaš

Duhovnik" ⁵⁷

9. U sjemeništu treba nešto učiniti

Tamnovanje je dobra prilika za razmišljanje. I duhovnik Kos je razmišljao o životu u sjemeništu i o tome što bi se moglo i trebalo u njemu promijeniti na dobro bogoslova koji se spremaju za pastoralnu službu u konkretnom narodu i u konkretnim prilikama. Na to su ga potakle i duge rasprave sa sucima istražiteljima koji su prigovarali i optuživali organizaciju života. Jedno pismo iz zatvora je značajan dokument i svjedok svoga vremena i svoga autora:

"Preuzvišeni!

Osijek, 4. travnja 1960.

Uvjeren sam da i dalje pratite razvoj slučaja "K-14", kako ga ja zovem. Čitat ćete i žalbe, koje ćemo uputiti Vrhovnom sudu. Kako će on te žalbe riješiti, možemo nagađati. Vjerujem da me ni odluka toga suda ne će razočarati, jer sam na sve pripravan. Lako ćemo prihvatiti "razočaranje" bude li to rješenje povoljno za nas.

Uvijek me nešto nuka, da vam napišem puno upozorenja, opomena, uputa i sl. A onda opet drugi glas: a čemu? Ti Biskupu? Valjda i drugi vide? Valjda su i oni shvatili? Valjda su i oni pripravnici, da iskoriste milost, koja nam je dana.

Svakako je najbitnije, da među braćom u Đakovu vlada ljubav i međusobno povjerenje. "Ubi caritas et amor, Deus ibi est..." A Vi sa svoje strane u tom cilju ne žalite truda: "Impendam et superimpendar..." Ne znam, kao ćete riješiti probleme u sjemeništu. Znadem, da ćete ih riješiti povoljno. Čudit ćete se, što ću sada napisati. Svakako im dajte novine, što više igre (lopta, ping-pong, biljar, odbojka itd.). Naći će se za to i slobodnih prostorija u slobodno vrijeme, a i sredstava. Mora se naći!

57 *Ondje*, str. 95-101.

Što se tiče duhovne strane, ne sumnjam, da će to lijepo voditi moj nasljednik.⁵⁸ Njega poštivam, njega volim, i vjerujem, da ste bili pod utjecajem Onoga, koji govori: "Ustani, toga pomaži, jer njega izabire Gospodin". Što se pak tiče znanja, to je opet stvar profesora! I u pogledu higijene, kupanja, mora se nešto učiniti. Mora se naći sredstava! Kopić i ja smo i za to odgovarali i bili izvrgnuti sarkastičnom izrugivanju, kao da upravo mi nismo osjećali užasno stanje u tom pogledu. A i o kinu bi se moglo govoriti. Čemu uskraćivati bogoslovima ono, što će imati u zavodu drugoga mjesta, ako budu prisiljeni tamo ići. I ferijalni savez! Imaju i Zagrepčani! Više usklađenosti i povezanosti među zavodima, jer čemu nekoliko režima po semeništima, ako se sva ravnaju po direktivama Sv. Stolice. Zar zbilja nije sredina negdje između Ljubljane i Đakova? Kako je taj biskup opravdao svoje stanje i stanovište? Oh, toliko toga! I bogoslovi na praznicima u Đakovu, ali na posve drugoj osnovi. Raditi, ali i razonode. Vode, zraka, sporta! Kolonije na dobrim župama: Slankamen, Brod, Oprisavci, Ilok, Vukovar, Osijek 3. - Da se ne suše na dimu vlastitih cigareta, uz karte u rukama i zvukove đeža u ušima.

Sve su to stvari vrlo važne. Bit će i osim toga prilike na odricanje i sticanje duha žrtve. Ne moraju se na taj nazivnik svoditi najosnovnije potrebe svakog pojedinog bogoslova.

Očito to ne pišem zato, da bih i sam imao kod toga dijela. Ja sam u zaključanoj sobi. Rešetke na prozorima. Slama na krevetu. Papir na stolu. Pa ipak bih tim dragim bogoslovima sve to dao, jer ih barem malo poznajem. - Konzultirajte se mnogo s profesorima i poglavarima. Zajednički rješavajte probleme. Otvoreno, iskreno. Ne u onako napetoj situaciji, kakva je vladala uvijek na sjednicama, da sam se uvijek na njima osjećao strašno.

Oprostite na toj slobodi. Ja ću rado moliti i svoje žrtve prinostiti "... et pro Antistite nostro Stephano, ut stet et pascat in fortitudine, bonitate, amore, cruce et labore tuo, Domine..."

Naše sada vidam svaki dan prilikom šetnje. Ali još uopće nismo zajedno, niti imamo prilike međusobno razgovarati.

Ja dobro. Zdrav sam. Dođite jednom i Vi ovamo, prije nego odemo dalje. Vjerujem, da će to svima osuđenima biti jako drago, da će Vam uprava zatvora taj razgovor omogućiti - bilo pojedinačno, bilo zajednički -. Istina, mi svaki dan osjećamo toplinu Vaše posredne i teške brige za nas, ali ne sumnjam, da i "Emaus" ima svoje posebno značenje.

Još nešto: čim predamo svoje žalbe, a to će biti za dan-dva, onda ću pismeno zamoliti Predsjednika suda, da nam omogući uskrсну ispovijed i Pričest, a eventualno i sv. Misu na Uskrs. Ja ne znam, kako će on na to reagirati, ali Vas molim, da i Ordinarijat iznese ovih dana sličnu Predstavku sudu. Tamo možete slobodno iznijeti, da to činite, jer Vas je za to preko svoga branitelja - u svoje ime i u ime svih ostalih - zamolio opt. Kos. Ukoliko

⁵⁸ Duhovnikom je imenovan vlč. g. Geza Varga, tadašnji čepinski župnik, a sada kanonik Stolnoga kaptola đakovačkog i srijemskog.

sud ne bi uzeo u obzir moju želju, vjerujem, da će na predstavku ordinarijata odgovoriti pozitivno, posebno u pogledu uskrsne isповijedi i Pričesti, ako baš ne u pogledu na sv. Misu.

Za dva će dana biti 6 mjeseci, kako sam ovdje. Da li je to zbilja tek 1/14 vremena, koje me razdvaja od slobode, ili manje, to - dakako - ne znamo. Ali ću ipak sve vrijeme ovdje prikazati na velike nakane Fatimske Gospe, na velike nakane sv. Oca, za ozbiljne potrebe sv. Crkve i naše Biskupije. Ja vjerujem u Kristove riječi: "Nonne oportuit...", iako sam bez sluha, tako mi milo zvuče često u ušima riječi sv. Pavla: "Fratres, communicantes Christi passionibus, gaudete!"

I na kraju: Sretan Vam Uskrs, Preuzvišeni! Neka nas taj Blagdan uvjeri u veliku tajnu i plodove križa: "Arbor una nobilis. Nulla silva talem profert fronde, flore, germine".

Najodaniji Vam u Kristu:
Ćiril Kos

P.S. Budite dobri, pa pročitajte svećenicima priloženi list na zajedničkom ručku - si placet!

Draga braćo svećenici!

Osijek, 11. travnja 1960.

I ove ću godine - na posebni način - uliti malo ulja od svoje siromašne zalihe u Vaše duhovne posude. Neka i tih nekoliko duhovnih kapljica pridonese, da nam Gospodin udijeli "perseverantem famulatum" i da "sanctum uniuscuiusque templum innocentiae odore refolescat" (Missa Christmas).

Felix Alleluja! Odani Vam u Kristu Ćiril Kos svećenik." 59

III. OPTUŽNICA - GLAVNA RASPRAVA - OSUDA

1. Optužnica

Istražni je postupak trajao od 5. listopada 1959. do 8. siječnja 1960. godine, kada je Okružno javno tužništvo Osijek podiglo Optužnicu protiv uhićenih. Ona je bila sastavljena na 23 gusto tipkane stranice. Iako je ona sačinjavala jednu cjelinu, svakom je uhićenome posvećena posebna točka.

(1) Ćiril Kos. Materijal istrage protiv duhovnika Ćirila Kosa sadržavao je oko 160 stranica, a optužba je sažeta pod dva članka Krivičnog zakonika, koji su obrazloženi u 22 točke. Iznijet ćemo samo neke od navedenih točaka:

"1/ U vremenskom razdoblju od 1.X. 1951. godine pa sve do 5.X.1959. godine u Đakovu kao duhovnik na Visokoj bogoslovnoj školi, liceju i sjemeništu, pred bogoslovima prigodom održavanja punkta, konferencija,

59 Vidi: S.BÄUERLEIN, *Ostavština...*, fascikl "Proces".

/nagovora/ i rekolekcija, te zatim u razgovoru sa pojedinim bogoslovima, a osim toga i prigodom održavanja propovijedi u Đakovu, Osijeku i Aljmašu između ostalog govorio: "...i slijede točke od a) do t). Donosimo samo neke od točaka kao primjere kako su optužbe sročene: "a/ na konferenciji 'ljubav prema domovini' održanoj 6.III.1952. godine: 'Domovina! tko je nema, kako je izoliran i kako se osjeća osamljenim i u vrevi milijunskog grada i u salonu najbučnijeg društva. Na svakom koraku od Dubrovnika do Varaždina stare slave sjaj, na svakom koraku od Istre do Zemuna kulturna baština, koja ispunjava dušu ponosom', zatim nastavio: 'I danas svećenike i bogoslove moraju boljeti sve rane na izmučenom tijelu majke Hrvatske; izdaje, klevete, otimačine, napuštena i ugašena ognjišta, srušeni tornjevi i oltari, pobijeni i zatvoreni svećenici, nesloga naroda, otpadnici, prazne crkve, prazni domovi, mrela kuga, zanemareno evanđelje, razrušeni i slomljeni križevi, na putevima : srcima - sve to mora imati odraza u našem srcu',

b/ na konferenciji 'Ti si Petar' održanoj neutvrđenog dana i mjeseca: Protiv Crkve se kuju zakoni, onemogućiti njezino djelovanje, uništiti je u štampi. Sve veći nemoral, poziv na zavist i mržnju, rušenje obitelji pa i rat, a sve pod krinkom filozofije i nazovi znanosti',

c/ na konferenciji 'mjesec srca Isusova' održanoj neutvrđenog dana i mjeseca: 'promatrajte masu zločina, koje počinjaju ljudi, napose radnici, svaki član. Čitava mora užasnih nepravda',

d/ na konferenciji 'sveti Mihalj' održanoj neutvrđenog dana i mjeseca: 'za to ne samo da se uništavaju istine, nego i nosioci tih istina ljudi. Postoji bojazan da bi istinu svete crkve htjeli uništiti s njezinim prvoborcima - svećenicima',

e/ na punktama održanim 1.III.1958. godine pod naslovom 'nakana za ožujak': 'materijalna bijeda, koja je okupila milijune nesretnika, perfidno je iskorišćena od neprijatelja crkve. Varaju ih lažnim obećanjima i zabludama socijalizma',

f/ dana 24.X.1958. godine na konferenciji: 'narod je prevaren od komunisti, a tome je kriv svećenik', /.../dakle, napisom i govorom potsticao na nasilnu promjenu društvenog i državnog uređenja, na razbijanje bratstva : jedinstva naroda Jugoslavije, te zlonamjerno i neistinito prikazivao društvene političke prilike u zemlji.

2/ u istom svojstvu kao pod točkom 1/ neutvrđenog dana i mjeseca u školskoj godini 1954/55. u punktama održanim prilikom odlaska bogoslova u armiju između ostalog rekao im: 'da budu svjesni svojih poziva, jer se spremaju za časne vojnike, nego što su ostali vojnici u armiji; da se bore za medaljone, jer je časniji poziv vojnika za kojega se spremate u službi Krista', dakle, izložio poruzi oružane snage Federativne Narodne Republike Jugoslavije".⁶⁰

⁶⁰ Optužnica Okružnog javnog tužilaštva, od 4.1.1960, br. KTO:I-5/60, str. 2-5. Vidi: Č.KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "Okružni sud Osijek".

Zajedno s Antom Bajićem i Boškom Radielovićem optužen je da je 'neutvrđenog dana i mjeseca, za proslavu 31.V. 1954. ili 1955. godine u VBŠ u Đakovu, optuženi Bajić Ante Bogoslov sastavio pismenu radnju 'pod Marijinu zastavu', Ćiril Kos odobrio ovu radnju, a Radielović Boško bogoslov pripremio pozornicu, predstavljajući Hrvatsku u ruševinama, u radnji ističući granice počev od Jadranskog mora, Bosne, uže Hrvatske, Slavonije, Srijema, Banata i Bačke, pozivajući mlade borce (bogoslove) da spriječe to rušenje borbom protiv bezboštva (komunizma) polažući zakletvu toj borbi za ostvarenje ideje uspostave NDH u već navedenim granicama;

dakle, su govorom i napisom pozivali i podsticali na nasilnu i protivustavnu promjenu držanog i društvenog uređenja."⁶¹

(2) *Kopić Ivan*. Ivan Kopić optužen je za jedan pismeni rad pod naslovom "problem mase" još iz bogoslovskih dana, tj. u šk. godini 1948/49; potom za neke svoje sudove izrečene na predavanjima iz predmeta vjeronauka, zemljopisa katoličke crkve i povijesti, "govorom je pozivao na razbijanje bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije i zlonamjerno i neistinito prikazivao društveno političke prilike u zemlji".

(3) *Prepunić dr. Marinko*. Dr. Marinko Prepunić optužen je da je "govorom pozivao i podsticao na nasilnu i protuustavnu promjenu **državnog** i društvenog uređenja, na razbijanje bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije. te zlonamjerno i neistinito prikazivao društveno-političke prilike u zemlji; za vrijeme predavanja isticao, da Jugoslavenska armija džabe jede kruh, ako bi se njega pitalo slao bi ju na rad u privredi i na taj način povećao bi se životni standard", dakle izložio poruzi oružane snage Federativne Narodne Republike Jugoslavije". Zbog psihičke iscrpljenosti Dr. Prepunić je pušten da se brani sa slobode, a kasnije je zbog zdravstvenog stanja optužnica protiv njega povučena.

(4) *Gašo Hrvoje*. Svećenik Hrvoje Gašo optužen je da je "u više navrata, u samoj školi i izvan nje pronosio neistinite vijesti inostranih, našoj zemlji neprijateljski naklonjenih radio-stanica, o stanju u našoj zemlji, ukazivao na potrebu stvaranja nove NDH, govorio o ugnjetavanju radnika i seljaka kod nas, te o ustanku ovih kod nas, koji će uskoro uslijediti, a sve to u svrhu obaranja postojećeg državnog uređenja u FNRJ; /.../, dakle govorom pozivao i podsticao na nasilno i protivustavnu promjenu društvenog i državnog uređenja, na razbijanje bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije, /.../ drugog je sa umišljajem podstreknuo na vršenje krivičnog djela upravljenog na to da se silom ili drugim protivustavnim putem obori vlast radnog naroda".

(5) *Mršo Ivica*. Bogoslov Ivica Mršo optužen je da je od bogoslova tražio da ne smiju upotrebljavati ekavštinu i ćirilicu, u više navrata davao je na čitanje bogoslovima knjigu L.V. Südlanda "Jugoslavensko pitanje", veličao je borbu ustaša i domobrana..."

⁶¹ *Ondje*, str. 9.

(6) *Bajić Anto*. Svećenik Anto Bajić optužen je da je "neutvrđenog dana 1. mjeseca 1955. godine napisao i na proslavi dana 8.XII.1955. godine pročitao pismenu radnju "Svijetom prolazi nada - mi ju zovemo Marija" govoreći o putovanju fatimske gospe iznio, da u našoj zemlji Jugoslaviji nema slobode, kao i u ostalim komunističkim zemljama, jer da je Jugoslavija iza gvozdene zavjese". Ante Bajić je već bio uhićen i nalazio se u istažnom zatvoru u Sarajevu.

(7) *Petrović Zvonko*. Svećenik Zvonko Petrović optužen je što je Tomislavu Vidoviću, jednom od članova ilegalne organizacije "mladi Hrvati", davao adrese nekih ljudi u Prozoru i drugdje, "dakle je drugom sa umišljajem pomogao na vršenju kriv. djela upravljenog na to da se silom ili drugim protivustavnim putem obori vlast radnog naroda". Petrović Zvonko je bio uhićen 9. rujna 1959. godine i priveden u istražni zatvor u Sarajevu, a kasnije premješten u Okružni zatvor u Osijek.⁶²

(8) *Radielović Boško*. Svećenik Boško Radielović optužen da je kao bogoslov govorom i napisom u prostorijama navedene škole i sjemeništa govorio "i za Hrvate i za Srbe bilo bi najbolje da imaju svaki svoju državu .../, dakle, govorom pozivao i podsticao na nasilnu i protivustavnu promjenu državnog i društvenog uređenja, govorom i napisom zlonamjerno i neistinito prikazivao društveno-političke prilike u našoj zemlji".⁶³

(9) *Šokčević Petar*. Bogoslov Petar Šokčević optužen da je "zlonamjerno i neistinito prikazivao društveno političke prilike u našoj zemlji i govorom podsticao na razbijanje bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije, /.../, te da "je izložio poruzi zastavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije".⁶⁴

Slijedilo je obrazloženje "zajedničke krivnje svih optuženih" koji svaki na svoj način i na svom području "neprijateljski djeluju širenjem neprijateljske propagande, negiranjem postignutih uspjeha u socijalističkoj izgradnji, raspirivanjem nacionalne, vjerske i rasne mržnje i razdora, negiranjem bratstva i jedinstva naših naroda, negiranjem razvitka socijalističke demokratije, naročito radničkog samoupravljanja, izgradnje i industrijalizacije /.../, kroz zlonamjerno i tendenciozno izvrtnje istine, govoreći o progonu vjere, svećenika, mučenju, stradanjima i.t.d. ".⁶⁵

Poznavatelj prilika u đakovačkom sjemeništu čitajući ili slušajući tu optužbu jednostavno nije mogao prepoznati ni to sjemenište ni te ljude. Dobro je jednom zgodom rekao glavni optuženi: "Slušajući optužnicu nisam mogao prepoznati samoga sebe!"

62 Vidi: Ć.KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "Okružni sud Osijek"

63 Vidi bilješku br. 23.

64 Vidi: Ć. KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "Okružni sud Osijek", passim.

65 Ondje, str. 22-23.

2. Kardinal Alojzije Stepinac nije ušao u optužnicu

Prigodom pretresa u duhovnikovoj su sobi pronađena dva pisma kardinala Alojzija Stepinca svećenicima i tekst duhovnikovih punkta o kardinalu.

Radilo se o kardinalovu odgovoru na čestitke što su mu ih upravili svećenici u povodu 25. obljetnice biskupskog posvećenja. Osječki SUP pošto-poto ih je htio uvrstiti u optužnicu protiv uhićenih svećenika, a po mogućnosti i produžiti kardinalovo tamnovanje. Udba je čak inzistirala da se kardinal izvede pred sud u Osijeku, ili bar da dade izjavu, na što je on opširno i odlučno odgovorio:

"Organu narodne vlasti, koji želi, da me presluša prema pozivu okružnog suda u Osijeku NK 10280/59, od 1. prosinca 1959.

Primio sam poziv Okružnog suda u Osijeku n. 280/59. od 1. prosinca 1959. zbog preslušanja u vezi s predmetom: 'Kos Ćiril i ostali' po članu 118/1 Krivičnog zakonika. Imam čast odgovoriti na poziv izjavljujući, da se ne mogu odazvati /.../.

1. Po vijestima, koje ja već dulje vrijeme primam, Udba je otkrila mnoga moja pisma po raznim krajevima zemlje, kao npr.: u Đakovu prilikom premetačine u sjemeništu, gdje je Ćiril Kos bio duhovnik. U tim pismima ja odgovaram svećenicima na njihove pozdrave i čestitke... U Krašiću, dne 5. prosinca 1959. Dr. Alojzije kardinal Stepinac nadbiskup zagrebački".⁶⁶

UDBA je ipak insistirala, ako kardinal ne može doći na sud, neka dade izjavu milicijskoj stanici u Krašiću, međutim, on to nije ni htio ni mogao učiniti zbog teške bolesti. Držanje kardinala i njegov odgovor vrhunac su njegove bitke za slobodu ljudskih prava i dostojanstva i posljednja izvojevana bitka prije smrti.

Točka o kardinalu nije ušla u Optužnicu. Duhovnik o tome piše: "Kardinal je posebna točka. Ima 2 puncta posvećena njemu i pismo, koje sam primio ljetos. Osim toga 2 njegova pisma, upućena nekim svećenicima, koja sam imao u prijepisu, a dodiruju pitanje udruženih svećenika".⁶⁷

Dva dana nakon što je optuženima izrečena presuda, tj. 10. veljače 1960., umro je u svom rodnom mjestu Krašiću kardinal dr. Alojzije Stepinac. O tome je tadašnji sjemenišni kroničar zabilježio: "10.II. Mala šetnja. Pod večerom smo čuli od Preč. G. Dr. Zvonimira Markovića, da je danas poslije podne preminuo Njegova Uzoritost Dr. Alojzije Stepinac - kardinal - zagrebački nadbiskup! Jedno zlo za drugim. Možemo zajedno s učenicima sv.

⁶⁶ Izvornog pisma kardinalovog nema među "corpora delicta" u Okružnom sudu Osijek. Tekst pisma uzet prema, A. BENIGAR, *Alojzije Stepinac. hrvatski kardinal*, II. popravljeno i prošireno izdanje, Glas Koncila i Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, 1993. str. 762-765.

⁶⁷ Pismo od 16.1. 1960. Nav. mj.

Martina reći: "Cur nos deseris Pater?". Zaspala je još jedna zvijezda na nebu. Nadamo se, da ćemo i mi doživjeti, da ga jednog dana vidimo na oltaru. To je želja cijelog našeg naroda - cijelog svijeta... 13.II. Sprovod! Odlazi, ali ne za dugo da nam se za par godina vrati s aureolom na glavi".⁶⁸

3. Obrana

Uhićenje profesora, svećenika i klerika sve je zateklo nepripravima. Trebalo je tražiti branitelje. Biskup se obratio dr. Lavu Znidarčiću za savjet koji mu je odgovorio kako bi se mogla i trebala organizirati obrana: "Nije stvar samo u juridičkoj obrani, već i o postavljanju stvari na pravo mjesto. Obrana koja bi bila usko pravnička, bez potrebne socijalne argumentacije i dokaza, bila bi nedostatna i nedosljedna! Kao prvi korak trebalo bi dobro proučiti prvostepene i drugostepene presude iz Rijeke i Splita, kako bi se dobilo pravi dojam i stanovište Vrhovnog suda".⁶⁹ Dr. Znidarčić je preporučio dr. Ivana Glowatzky iz Zagreba i Stjepana Asančaića iz Slavenskog Broda te Branka Arka iz Zagreba.

Obranu vlč. Ćirila Kosa preuzeo je i vodio *dr. Zlatko Kuntarić*, poznati odvjetnik iz Zagreba,⁷⁰ dra Ivana Kopicća *dr. Zlatko Špringer*, odvjetnik iz Osijeka, Hrvoja Gaše i Ante Bajića *dr. Josip Košta* iz Vinkovaca, Radielović Boška i Petra Šokčevića odvjetnik *Julije Domac*, iz Osijeka. Ivicu Mršu i Petrović Zvonka po službenoj dužnosti trebao je braniti *Aleksandar Šakić*, odvjetnik iz Osijeka, ali je on zbog drugih obveza zatražio da ga se te dužnosti oslobodi, pa je obranu preuzeo dr. Ive Šeparović, odvjetnik iz Osijeka. Dr. Marinko Prepunić izabrao je za branitelja *dr. Zlatka Kuntarića*.

Od uručenja optužnice 8. siječnja 1960. godine do glavne rasprave zakazane za 28. siječnja, dakle u dvadesetak dana, trebalo je pronaći ostale odvjetnike, proučiti optužnicu, razgovarati s optuženima, pronaći svjedoke.

Glavnu riječ imao je branitelj prvooptuženoga Ćirila Kosa *dr. Zlatko Kuntarić*.⁷¹ Rasprava je bila javna, u velikoj "svečanoj" dvorani Okružnog suda u Osijeku. Ulaznice su dobili članovi obitelji, neki profesori iz Đakova i publika birana iz redova članova komunističke partije pojedinih poduzeća koja je trebala stvarati "raspoloženje" u dvorani. Uglavnom je vladala ozbiljnost, no u nekim trenucima publika je - povlađujući svjedocima ili

68 /M.SRAKIĆ/, *Duktorski tefer*.

69 Pismo /nepotpisano/ od 11.XII.1959. Vidi: S.BÄUERLEIN, *Ostavština...*, fascikl "Proces".

70 (70) On je dne 5.XI.1959. g., pisao biskupu Bäuerleinu: "Rado preuzimam obranu bilo koje osobe, koju ćete Vi preuzvišeni odlučiti... Ako bude više optuženih, bezuvjetno će biti potrebno nakon podignuća optužnice, da se odredi broj branitelja i njihova uloga. Smatram kod obrane u ovim stvarima važnim i to, da se obrambeni govori ne drže suviše dugo i da se na taj način izgubi efekat bilo prvoga bilo zadnjega govornika... Da mora biti jedan branitelj iz Osijeka, to je nedvournno, a to iz razloga, što netko mora pratiti spis u Osijeku, pa je najbolje da taj bude ujedno i branitelj". Vidi: S.BÄUERLEIN, *Ostavština...*, fascikl "Proces".

71 Vidi: Ć.KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "Okružni sud Osijek".

negodujući protiv odvjetnika - ometala raspravu pljeskom i žamorom do te mjere da je dr. Kuntarić "otkazao punomoć za zastupanje svoga branjenika", ali je to drugi dan opozvao.⁷² Obrana je inzistirala da se preslušaju i drugi svjedoci, klerici koji su bili prisutni u bogosloviji tih godina i koji su imali "bilješke" duhovnikovih punkta i razmatranja, fotografije pozornica pojedinih akademija, profesori koji su dali svoje iskaze, ali koji se nisu uzeli u obzir, da se pozovu oni koji su uvježbavali i pjevali inkriminirane pjesme (npr. "Oj sinci Zvonimira" itd.), da se nabave knjige i skripta iz kojih su držana predavanja, popisi privatnih biblioteka i oduzetih knjiga i časopisa. Međutim, u Zapisniku glavne rasprave stoji: "Javni tužilac se protivi preslušavanju ponuđenih svjedoka i opće provođenju dokaza obrazlagajući razloge za to, a pogotovo time, što su brojne okolnosti već navedene u raznim radnjama optuženih, a druge okolnosti već dovoljno rasvijetljene već do sada provedenim dokazima. - Sud nakon vijećanja donosi rješenje, da se prijedlozi odbrane za nadopunu dokaznog postupka odbiju".⁷³

4. Glavna rasprava

Glavna je rasprava pokazala da su odluke suda već donesene i da se sve svelo na lakrdiju. Bilo je pozvano dvadeset i četiri svjedoka, među njima i biskup dakovački i srijemski mons. Stjepan Bäuerlein, 19 bivših i tadašnjih klerika, tri žene i jedan svjetovnjak (koga je UDBA podmetnula jednom od optuženih). Biskup Bäuerlein je izjavio da mu nije poznato da su optuženi poglavari i klerici govorili ono za što ih se optužuje, jer to doista i nisu govorili. Bogoslovima nitko nije branio da idu na izbore (glasovanje). Štoviše, prefekt za disciplinu je to javno dao do znanja svima. U knjižnici je postojao "index" i od Crkve i od države zabranjenih knjiga, no knjižnica je vrhunski znanstvena institucija i u njoj se ne uništavaju knjige koje nisu po čudi neke države.⁷⁴

Privedeni svjedoci-bogoslovi za redom su svjedočili u prilog svojih poglavara i drugova iz sjemeništa. Neki su opovrgli izjave koje su dali za vrijeme istrage izjavljujući da su ih dali iznudeno ili ne shvaćajući pitanja. I oni koji su vjerojatno bili zaduženi u sjemeništu da paze na svaku riječ poglavara i bogoslova nisu bez krzmanja iznosili svoje dokaze.

Iz izvornog zapisnika glavne rasprave saznaje se da su uzimane u obzir izjave samo onih svjedoka koji su govorili protiv optuženih, i da su se materijalnim činjenicama davala samovoljna tumačenja.

Duhovnik. Opsežni materijal iz dugog istražnog postupka mogao bi se sažeti u: a) punkta i konferencije, b) vojska i vojnici, c) akademije.

⁷² Ondje.

⁷³ Ondje.

⁷⁴ Zapisnik o glavnoj raspravi od 28. siječnja 1960. g., u Ć.KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "Okružni sud Osijek".

Duhovnik je optužen da je u punktama i konferencijama što ih je držao bogoslovima u razdoblju od 1951. do 1959. godine vrijeđao sistem i Jugoslavensku narodnu armiju. U svojoj obrani odbacivao je točku po točku, priznajući neke materijalne činjenice ali opovrgavao inkriminaciju koja se pripisivala njegovim bilješkama ili riječima što ih je izgovorio. Mnogo toga rečenoga odnosilo se na svjetsku situaciju općenito, a ne na konkretne prilike u našoj zemlji, nikad nije govorio "o našem društvenom sistemu kao posebnoj temi",⁷⁵ pogotovo nije javno govorio da postoji pritisak na Crkvu u našem društvu, nije vrijeđao armiju i sl.⁷⁶

Jedan je svjedok izjavio u istrazi da je u propovijedi na Veliku Gospu 1959. godine Ćiril Kos rekao: "Vi danas strepite nad djecom koju imate, hoće li ta djeca biti Božja djeca, ili će ona poći uzburkanim valovima današnjeg svijeta i postati vražja. Na svakom koraku nam danas prijeti opasnost ovoga svijeta da nam ne odvedu djecu krivim putem". Kad je optuženi to odlučno zanijekao, javni tužilac je predložio "da se u vezi navoda optužnice pod toč. 1. sa propovjedi u Aljmašu reproducira ista propovjed koja je snimljena na magnetofonsku vrpcu. Ovom prijedlogu se udovoljava i vrši se reprodukcija cijele propovjedi u kojoj nije pomenuta inkriminacija pod toč.1-i) optužnice".⁷⁷ Neki su prisutni nakon reprodukcije komentirali: "Baš smo se naslušali lijepe propovijedi".

Optužba se napose okomila na akademiju za blagdan Marije Kraljice. Za vrijeme istrage neki su ustvrdili da je na pozornici bila prikazana Hrvatska s granicama Nezavisne Države Hrvatske. Obrana je predočila fotografiju pozornice na kojoj se nisu vidjele nikakve spomenute granice. Tada se optužba okomila na režiju pozornice prema kojoj su ruševine na njoj prikazane trebale prikazivati posljedice što ih je komunizam ostavio na našim prostorima a ne posljedice grijeha od kojih nas je spasio Krist što ga je Marija rodila. Duhovnik je optužen što je dao dopuštenje da se sastavi pročitaju, a neki bogoslovi što su i tom zgodom propagirali svoje proustaške ideje.

5. Krivi su

Oni koji su pratili glavnu raspravu stekli su dojam da je obrana uspjela opovrgnuti inkriminacije optužbe i da će uhićeni biti oslobođeni, ili da će eventualno biti izrečene blage odnosno uvjetne kazne. Međutim, sud je 8. veljače 1960. godine proglasio:

⁷⁵ Ondje.

⁷⁶ Biskup Stjepan Bäuerlein sačuvao je dokument "Praktične upute klericima prije odlaska na vojnu službu" u kojima su u deset točaka sažeti savjeti kako da se bogoslovi vladaju pri dolasku u vojsku, na odsustvu i sl. Nigdje tu nema porugljivih riječi ili vrijeđanja armije. Vidi: S.BÄUERLEIN, *Ostavština...*, fascikl "Sjemenište".

⁷⁷ Zapisnik o glavnoj raspravi od 28. siječnja 1960. g., u Ć.KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "Okružni sud Osijek".

"PRESUDA U IME NARODA!

Okružni sud u Osijeku, u vijeću sastavljenom od predsjednika suda Hodalić Dragutina kao predsjednika vijeća, te Maretić Vladimira, suca Okr. suda, Edjed Josipa, Vrbljanac Pavla i Šloser Pavla, sudaca porotnika, kao članova vijeća /.../

presudio je:

I-opt. Kos Ćiril, sin Josipa i majke Marije Fadiga, rođ. 19.XI. 1919, u Ribić-Brijegu, kotar Varaždin /.../, u istražnom zatvoru od 5.X. 1959; II-opt. Kopic Ivan...; IV-opt. Gašo Hrvoje...; VIII-opt. Radielović Boško...; IX- opt. Šokčević Petar...:

krivi su:

i to:

I-opt. **Kos Ćiril** /slijede imena optuženih i tekst optužbe na trinaest stranica/.

Slijedom toga optuženi se osuđuju:

I-opt. KOS Ćiril, - na osnovu čl. 118 st. 1 KZ, a primjenom čl. 46⁷⁸ st. 1 toč. 2 KZ, na kaznu strogog zatvora u trajanju od 7 (sedam) godina,

II-opt. KOPIĆ Ivan, /.../ na kaznu strogog zatvora u trajanju od 6 (šest) godina,

IV-opt. GAŠO Hrvoje, /.../ na kaznu strogog zatvora u trajanju od 6 (šest) godina,

V-opt. MRŠO Ivan, /.../ na kaznu strogog zatvora u trajanju od 4 (Četiri) godine,

VI-opt. BAJIĆ Ante, /.../ na kaznu strogog zatvora u trajanju od 2 (dvije) godine,

VII-opt. PETROVIĆ Zvonko, /.../ na kaznu strogog zatvora u trajanju od 4 (četiri) godine,

VIII-opt. RADIELOVIĆ Boško, /.../ na kaznu strogog zatvora u trajanju od 3 (tri) godine,

⁷⁸ Član 118. st. 1 Krivičnog zakonika glasi: "Tko u namjeri da potkopa vlast radnog naroda, obrambenu moć zemlje ili ekonomsku osnovicu socijalističke izgradnje, ili da razbije bratstvo i jedinstvo naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije, crtežom, napisom, govorom na skupu ili na drugi način vrši propagandu protiv državnog ili društvenog uređenja ili protiv političkih, privrednih, vojnih ili drugih važnih mjera narodne vlasti, kaznit će se strogim zatvorom". Zbog tog člana mnogi su suđeni na duge kazne samo zato što su pjevali kakvu pjesmu ili ispričali kakvu šalu.

IX-opt. ŠOKČEVIĆ Petar, ...na kaznu strogog zatvora u trajanju od 2 (dvije) godine i 6 (šest) mjeseci."⁷⁹

Biskupija i cijela crkvena javnost bile su šokirane tako strogom kaznom.

Svi koji su poznavali i osuđene i stanje u đakovačkom sjemeništu znali su da se tu sudi cijeloj crkvenoj vjerničkoj zajednici u Hrvatskoj. Uzalud je sudac istražitelj više puta duhovniku Ćirilu izjavljivao da se ne sudi njima kao svećenicima nego kao stvarnim neprijateljima naroda.

Žalbu su u zakonskom roku preko svojih odvjetnika uložili Vrhovnom sudu Narodne Republike Hrvatske samo osuđeni, dok je Javni tužilac odustao od nje. U političkim procesima žalba se rješavala vrlo brzo, no u ovom slučaju osuđeni su morali čekati punih osam mjeseci. Bilo je to neobično, a odvjetnik dr. Zlatko Kuntarić je to tumačio da je i sam Okružni sud bio svjestan da su kazne pretjerano teške i da se htio iskupiti na taj način da pričekava intervenciju ili biskupa Bäuerleina ili cjelokupnog episkopata.

Vrhovni sud Narodne Republike Hrvatske Zagreb donio je presudu, dne 13. listopada 1960. godine, u kojoj je djelomično uvažio žalbe i preinačio presudu Okružnog suda Osijek, te je presudio /.../, da "1) se opt. Kos Ćiril, primjenom čl. 46. st.1.t.2 KZ, osuđuje na kaznu strogog zatvora u trajanju od 5 (pet) godina; 2) opt. Kopic Ivan osuđuje na kaznu strogog zatvora u trajanju od 4 (četiri godine); 3) opt. Gašo Hrvoje /.../ osuđuje na kaznu strogog zatvora u trajanju od 4 (četiri) godine i 6 (šest) mjeseci; 4) opt. Mršo Ivica ... osuđuje na kaznu strogog zatvora u trajanju od 2 (dvije) godine i 6 (šest) mjeseci; 5) opt. Petrović Zvonko /.../ osuđuje na kaznu strogog zatvora u trajanju od 2 (dvije) godine i 6 (šest) mjeseci; 6) opt. Radielović Boško /.../ osuđuje na kaznu strogog zatvora u trajanju od 1 (jedne) godine i 6 (šest) mjeseci; 7) opt. Šokčević Petar /.../ osuđuje na kaznu strogog zatvora u trajanju od 1 (jedne) godine."⁸⁰

6. *Odjeci u tisku*

Proces protiv sjemenišnih poglavara i bogoslova pratio je i dnevni tisak. Kad je počelo suđenje, počeli su izlaziti i članci. U Glasu Slavonije izvjesnik M.M. objavio članak pod naslovom "Suđenje proustaškoj grupi iz Đakova. Desetero optuženih odgovara zbog protunarodnog i šovinstičkog rada". U njemu veli: "Na današnjoj raspravi pročitana je optužnica. Iz nje se vidi, da su optuženi profesori, svećenici i studenti u sva tri zavoda đakovačke bogoslovije (pripravni tečaj, Visoka bogoslovna škola i sjemenište) u posljednjih nekoliko godina širili neprijateljsku propagandu, raspirivali vjersku nacionalnu i rasnu mržnju. /.../ Optuženog Ćirila Kosa, profesora Visoke

⁷⁹ Presuda Okružnog suda u Osijeku, br. K.14/1960-30, od 8. veljače 1960. Vidi Ć.KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "Okružni sud Osijek".

⁸⁰ Presuda u ime naroda od 13. listopada 1960, br. KŽ 1419/60- 4, vidi: Ć.KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "Okružni sud Osijek".

bogoslovne škole u Đakovu, optuženica tereti za njegov dugogodišnji neprijateljski rad, izražen kako u predavanjima koja je držao bogoslovima i učenicima, tako i u propovijedima koje je držao u crkvama i prilikom vjerskih svetkovina. On se naročito isticao tvrdnjama o "progonima" vjere i svećenika u našoj zemlji, raspirivanju nacionalne mržnje, nastojanjem da unese zabunu među ljude, usađivanjem u buduće bogoslove mržnju prema pojedinim jugoslavenskim nacionalnostima i grubom zloupotrebom vjerskih osjećaja u političke svrhe. On ih je otvoreno pozivao na borbu protiv našeg društva, a za restauriranje NDH. I on kao i ostali optuženi zlorabili su vjersku nastavu u političke svrhe. Oni su tako pripremali djelatnost šovinistički ekstremnih bogoslova - koji su kasnije, kao svećenici - postali ekstremni baš zahvaljujući takvom svom odgoju u školi i sjemeništu. I ostali su optuženi, naročito Ivan Kopic, Zvonko Petrović, Hrvoje Gašo i Ante Bajić, postali članovi ekstremne grupe profesora, odnosno studenata i svećenika, pisali napise, držali propovijedi, širili među bogoslovima ustašku literaturu i tisak, veličali ustašku "ideologiju", napadali današnji društveni poredak u našoj zemlji, vrijeđali radnike, društveno uređenje i SKJ, govoreći i pišući neistine, uvrede i *provokacije*.

Za slična djela optuženica tereti i Ivana Mršu, Boška Radielovića i Petra Šokčevića, koji su radili među bogoslovima i izvan škole na neprijateljskoj djelatnosti, raspirujući šovinizam i boreći se za povratak NDH."⁸¹

Slijedećih je dana nastavio Glas Slavonije izdavati članke sa sličnim naslovima i sadržajem, kao: "Bogoslovi sjemeništa kažnjavani su, ako su čitali našu štampu".⁸² Zatim: "Svjedoci teško terete optužene. U nacionalnoj historiji u Sjemeništu nije izučavana Narodnooslobodilačka borba naših naroda - Od 1945. godine ni jedan bogoslov nije koristio građansko biračko pravo".⁸³ Slijedio je članak pod naslovom "Optuženi su se teško ogriješili o naše zakone".⁸⁴ Dan nakon izricanja presude izašao je članak: "Osuđeni su proglašeni krivim i strogo osuđeni za neprijateljski rad. Udruženja katoličkih svećenika Hrvatske i Srbije osuđuju neprijateljski rad Ćirila Kosa i drugih i mole, da se đakovačka bogoslovija ne zatvara, obećavajući punu podršku u nastojanjima da to bude prava vjerska škola koja će odgajati narodne svećenike".⁸⁵

Članci takvog sadržaja koji su izlazili tih dana u "Glasu Slavonije", "Borbi" i "Vjesniku" trebali su tadašnjoj vlasti, koja je uvijek u vrijeme političke ili ekonomske krize pronalazila teme koje će glodati njezini podanici, da ih odvratiti od pravih društveno-političkih problema.

⁸¹ *Glas Slavonije*, dne 29.siječnja 1960, str. 1.

⁸² *Onđe*, dne 3. veljače 1960, str. 3.

⁸³ *Onđe*, dne 5.II. 1960, str. 3.

⁸⁴ *Onđe*, dne 6.II. 1960, str. 3.

⁸⁵ *Onđe*, dne 9.II. 1960, str. 3.

7. Epilog

Točno dvije i po godine nakon uhićenja uprava Zatvora ili Kazneno popravnog doma u Staroj Gradiški izdala je Sekretarijatu za unutrašnje poslove NOK-a Varaždin (obavijest) pod brojem 1816/1-V-1962. god. sljedećeg sadržaja: "Osuđenik ovog doma Kos Ćiril, sin Josipa..., osuđen po Okružnom sudu Osijek br. K-14/60 od 29.I.1960. zbog kažnjivog djela iz člana 118118 KZ-a na kaznu str. zatvora od 5 godina pušten je današnjim danom na slobodu na temelju amnestije rješenjem Komisije za primjenu Zakona o amnestiji br. I-81/62. od 3.IV 1962."⁸⁶

Istodobno su oslobođeni i drugi uhićeni koji su se još nalazili na izdržavanju kazne. Trojica su od njih umrla, dr. Marinko Prepunić, koji isključivo zbog teške bolesti nije izveden pred sud, te dr. Ivan Kopic i Anto Bajic. Oni nisu doživjeli pad režima koji je počivao na neistini i nasilju te živio u trajnom strahu od neprijatelja koje je izmišljao. Nisu doživjeli raspad sustava koji je desetljećima majstorski odvrtao pažnju naroda od pravih (socijalnih, moralnih i političkih) problema izmišljajući i inscenirajući procese poput ovoga protiv svećenika i klerika Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu. Dokumenti o ovom procesu obuhvaćaju nekoliko stotina stranica. Iz njih smo objelodanili samo neke, neka budu svjedočanstvo o jednom razdoblju povijesti našeg sjemeništa, biskupije, Crkve i našeg naroda, napose o životu onih pojedinaca koje je bivši režim izabrao i "u ime naroda" stavio na optuženičku klupu i osudio, a po njima optužio i osudio svoj vlastiti narod. No, narod se ne da izigrati!

"A NOME DEL POPOLO!"

□ *Riassunto*

Al tempo del comunismo, soprattutto nel primo periodo, dopo i processi artificiosi contro educatori, sacerdoti e chierici, sono stati chiusi alcuni Seminari maggiori in Croazia. Nell'anno 1959 sono stati arrestati sei sacerdoti e due chierici del Seminario maggiore di Đakovo. Il capo del gruppo "proustascia" era il direttore spirituale del tempo, il Rev. Ćiril Kos, attuale vescovo diocesano di Đakovo e di Srijem. In questo articolo rendiamo pubblici i documenti finora non pubblicati, i quali portano in luce il processo e il comportamento di alcuni personaggi, per esempio del vescovo Stjepan B auerlein e del Capitolo cattedrale. La fonte dei documenti   l'Archivio diocesano, l'Archivio del Capitolo cattedrale e l'Archivio privato del vescovo. Molto interessanti e significative sono le lettere del direttore spirituale sulla sua vita nella prigione e sulla sorte del Seminario, scritte dal carcere preventivo di Osijek e indirizzate al vescovo Stjepan B auerlein e agli ordinandi. Il Rev. Ćiril Kos, come capo del gruppo   stato condannato "a nome del popolo" a sette anni di reclusione. "A nome dello stesso popolo" quel processo dovrebbe, ora, essere dichiarato invalido. Solo cos  si potr  togliere questa macchia dal volto del popolo.

⁸⁶ Vidi:  .KOS, *Osobni arhiv*, fascikl "OkruŹni sud Osijek".